

Ι. ΣΥΚΟΥΤΡΗ
Υφηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ
ΤΗΣ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚΔΟΤΑΙ: ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ»

46^Α — Ὁδὸς Σταδίου — 46^Α

1932

156
Ι. ΣΥΚΟΥΤΡΗ
Υφηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ
ΤΗΣ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΑΛΕΞΗ ΔΗΜΑΡΑ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚΔΟΤΑΙ: ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ»

46Α — Ὁδὸς Σταδίου — 46Α

1932

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

«Ἡ διδασκαλία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας» ἐδημοσιεύθη πρὸ δύο περὶπου μηνῶν εἰς δύο τεύχη τῆς «Ν. Ἑστίας». Ἐπειδὴ πολλοὶ ἐζήτησαν νὰ τὴν ἀποκτήσουν καὶ μερικοί, εἰς τῶν ὁποίων τὴν γνώμην ἀποδίδω σημασίαν μεγάλην, μοῦ εἶπαν, ὅτι περιέχει πράγματα, ποῦ εἶχαν καὶ ἐκεῖνοι σκεφθῇ καὶ αἰσθανθῇ, ἀπεφάσισα νὰ τὴν ἀνατυπώσω εἰς αὐτοτελὲς τεύχος, προσιτὸν εἰς περισσοτέρους. Ἡ μικρὰ χρονικὴ ἀπόστασις, ποῦ χωρίζει τὴν πρώτην ἀπὸ τὴν δευτέραν ἔκδοσιν, δὲν ἐπέτρεπε παρὰ φραστικὰς μόνον μεταβολάς, οὔτε θὰ ἠθέλα ν' ἀλλάξω τὸν ἀρχικὸν χαρακτῆρα τοῦ ἄρθρου. Εἰς τὸ μέλλον, ἂν, ὥς ἐλπίζω καὶ εὖχομαι, οἱ φιλόλογοι τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως θελήσουν νὰ ἐφαρμόσουν, καὶ ἐν μέρει ἔστω, ὅσα πρέπει νὰ γίνουν πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἐπιστημονικοῦ κατάρτισμοῦ τῶν, ἐπιφυλάσσομαι νὰ ἐκθέσω συστηματικώτερα καὶ περισσότερον συγκεκριμένα, πῶς πρέπει ν' ἀρχίσωμεν τὴν ἐπιστημονικὴν μελέτην τῆς λογοτεχνίας μας.

Ὅσοι αἰσθάνονται ἑαυτοὺς «θιγομένους» ἀπὸ ὅσα

λέγω εἰς τὸ ἄρθρον μου, πρέπει νὰ λάβουν ὑπ' ὄψιν των α') ὅτι, ἂν ὅλα ἐπῆγαιναν καλὰ, θὰ ἦτο τελείως περιττὸν νὰ γραφῇ, β') ὅτι, ἐφ' ὅσον δὲν κρίνω πρόσ-ωπα, ἀλλὰ καταστάσεις, ὁ θιγόμενος ἐκ τῆς κριτικῆς ἀναγνωρίζει ἐμμέσως (πάντως δὲ παρὰ τὰς προθέσεις μου), ὅτι εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὰς καταστάσεις αὐτάς.

Ἀθῆναι Ἰούλιος 1932.

Ι. Σ.

Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ

ΤΗΣ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

Ἡ διδασκαλία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας παρουσιάζει σήμερον τὸ δυσκολώτερον ἴσως πρόβλημα, ἐξ ὧν ἔχουν ν' ἀντικρύσουν οἱ φιλόλογοι εἰς τὴν μέσσην ἐκπαίδευσιν. Ὀφείλεται τοῦτο καὶ εἰς τὸ ὅτι τὸ μάθημα μόλις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη εἰσῆχθη· ἔτσι δὲν ὑπῆρχε καιρὸς νὰ δημιουργηθῇ κάποια ζωντανὴ παράδοσις τῆς διδασκαλίας του, ὅπως εἶχε δημιουργηθῇ διὰ τὴν γλωσσικὴν τοῦλάχιστον διδασκαλίαν τῆς ἀρχαίας, προτοῦ ὁ παιδαγωγισμὸς τῶν τελευταίων ἐτῶν, ἡ πληγὴ αὐτῇ τῆς νεοελληνικῆς ἐκπαιδεύσεως, καταστρέψῃ μὲ τοὺς πειραματισμοὺς του κάθε παράδοσιν καὶ κάθε συνοχήν.

Κυρίως ὅμως ὀφείλεται εἰς τὴν ἀνεπαρκή, τὴν ἀνύπαρκτον πολλάκις ἐπιστημονικὴν προπαρασκευὴν τῶν φιλολόγων μας διὰ τὸ μάθημα τοῦτο, καὶ περὶ αὐτοῦ θὰ ἤθελα ν' ἀναπτύξω μερικὰς σκέψεις, τὰς ὁποίας καὶ ἡ μελέτη τῆς λογοτεχνίας μας καὶ κάποια προσωπικὴ διδακτικὴ πείρα μου ὑπαγορεύει. Μοῦ φαίνεται ἄλλως τε, ὅτι δὲν ἐπρόσεξαν, ὅσον ἔπρεπεν, τὰς αἰτίας τοῦ κακοῦ, οὗτ' ἐπρότάθησαν ὥς τώρα μέτρα πρακτικὰ καὶ ἀποτελεσματικὰ.

Ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνία εἰς τὸ Πανεπιστήμιον.

Τὴν πρώτην καὶ κυριωτάτην εὐθύνην φέρει τὸ Παν-

επιστήμιον. Ὡς γνωστόν, μόλις ἀπὸ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 1925/6 καθιερώθη ἐπίσημως, μετὰ προηγουμένων τινὰς ἀποτυχούσας ἀποπείρας, τὸ μάθημα τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, ταυτοχρόνως δὲ σχεδὸν εἰσῆχθη εἰς τὸ τότε περίπου ἱδρυθὲν Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὰ 90 % τῶν ὑπηρετούντων φιλολόγων τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως δὲν ἔχουν διδαχθῆ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, πολλοὶ δὲ οὐτε εἰς τὸ Γυμνάσιον, οὐδὲ στοιχειώδεις γνώσεις μαθήματος, τὸ ὅποτον ἐκ τοῦ νόμου εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ διδάσκουν εἰς τοὺς μαθητάς. Καὶ ἡ ἔλλειψις αὐτῇ δὲν εἶναι ἐξωτερικὴ καὶ ἐπουσιώδης. Διότι κατὰ βάθος δὲν πρόκειται μόνον περὶ ὀρισμένων γνώσεων, τὰς ὁποίας θὰ ἤμπορούσαν μὲ τὸν ἕναν ἢ μὲ τὸν ἄλλον τρόπον ἐκ τῶν ὑστέρων ν' ἀναπληρῶσουν. Πρόκειται περὶ αὐτῆς ταύτης τῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὸν νεοελληνικὸν πνευματικὸν βίον, καὶ πρόκειται περὶ μεθόδου, κατὰ τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ γίνεται ἡ μελέτη καὶ ἡ αἰσθητικὴ ἀπόλαυσις τῶν ἔργων τῆς τέχνης τοῦ λόγου.

Δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμεν, ὅτι ἡ εἰσαγωγή εἰς τὴν νεοελληνικὴν λογοτεχνίαν εἶναι δι' ἡμᾶς εἰσαγωγή εἰς τὴν λογοτεχνίαν καθ' ὅλου. Διότι μόνον εἰς κείμενα μορφικῶς προσιτὰ καὶ περιεχομένου ὄχι ἁλλοτρίου πρὸς τὴν ψυχὴν τοῦ εἶναι δυνατόν καὶ ὁ μαθητὴς καὶ ὁ φοιτητὴς νὰ καλλιεργήσουν κατὰ πρῶτον τὴν καλαισθησίαν των καὶ νὰ δοκιμάσουν αἰσθητικὰς συγκινήσεις. Τὰς συγκινήσεις αὐτάς, γυμνασμένοι ἤδη εἰς τὰ εὐκολώτερα, θὰ εἶναι δυνατόν κατόπιν ν' ἀνεύρουν καὶ νὰ δοκιμάσουν καὶ εἰς τὰ γλωσσικῶς ἀπροσιτώτερα λογοτεχνήματα τῆς Ἀρχαιότητος, μὲ τὰς ἰδιαζούσας αὐτῆς πνευματικὰς καὶ κοινωνικὰς συνθήκας. Ἡ γνωριμία δὲ αὕτη μὲ τὰ κλασσικὰ πρότυπα τῶν ἀρχαίων θὰ βοηθήσῃ καὶ πάλιν εἰς τὸ νὰ κατανοήσωμεν ἱστορικώτερα, δηλαδὴ βαθύτερα καὶ ζωηρότερα, τοὺς νεωτέρους λογοτέχνους. Ἔτσι ἡ λογοτεχνικὴ τοῦλάχιστον μὲρῳσις τοῦ Νεο-

Ἕλληνας ἀκολουθεῖ τὸν δρόμον ἀπὸ τῶν νέων πρὸς τὰ ἀρχαῖα, ὅχι τἀνάπαλιν, καὶ ἀποτελεῖ ἡ γνώσις τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας — τὸ ἀνέπτυξαι καὶ ἄλλου ⁽¹⁾ ἐκτενέστερα — οὐσιώδη προϋπόθεσιν τῆς βαθυτέρας γνωριμίας του μετὰ τὴν ἀρχαίαν. Χωρὶς τὴν στοιχειώδη καλαισθησίαν καὶ τὰς ἀπαραιτήτους αἰσθητικὰς κατηγορίας, αἱ ὁποῖαι, ἂν ὅχι ἀποκλειστικῶς, πάντως κατὰ πρῶτον εἰς τὴν μητρικὴν λογοτεχνίαν ἀποκτῶνται, δὲν πρέπει νὰ ἐλπίσῃ κανεὶς νὰ καταλάβῃ τοὺς Ἑλλήνας ἢ Ῥωμαίους ποιητάς, ὡς ποιητάς.

Δυστυχῶς ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον τὸ ζήτημα διερρυθμίσθη εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, δὲν εἶναι καὶ ὁ ἄριστος. Ἀντὶ αὐτοτελοῦς τακτικῆς ἑδρας τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας, ἰδρύθη μία κοινὴ ἑδρα τῆς «Μέσης (δηλ. Βυζαντινῆς) καὶ Νεωτέρας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας», εἰς τὴν ὁποῖαν θὰ ὑπάγεται ἡ λογοτεχνικὴ παραγωγὴ μιᾶς περιόδου 1500 καὶ πλέον ἐτῶν, τῆς ὁποίας καὶ ἡ ἐπισκόπησις μόνον θὰ ἤμποροῦσε ν' ἀπορροφήσῃ ὅλον τὸν πρὸς διδασκαλίαν διατιθέμενον χρόνον. Καὶ νὰ ἦτο τοῦλάχιστον ἡ παραγωγὴ αὕτη ἱστορικῶς καὶ γλωσσικῶς ὁμοιόμορφος! Ἀλλ' ἡ μὲν βυζαντινὴ λογοτεχνία, καὶ ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν καὶ ὡς πρὸς τὰ λογοτεχνικὰ γένη καὶ ὡς πρὸς τὴν ἑλὴν ὕφην καὶ παράδοσιν, εὐρίσκεται ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐξάρτησιν τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας, οὔτε ὑπάρχει, ὡς πρὸς τὰς μεθοδικὰς προϋποθέσεις, διαφορὰ εἰς τὴν φιλολογικὴν ἐξέτασιν τοῦ Θουκυδίδου ἢ τοῦ Προκοπίου, τοῦ Ἡροδότου ἢ τοῦ Χαλκοκονδύλη, τοῦ Πολυβίου ἢ τοῦ Φελλοῦ· ἡ δὲ νεοελληνικὴ λογοτεχνία, καὶ ἐπὶ Φραγκοκρατίας καὶ ἀπὸ τοῦ 1800 καὶ ἔξῃς, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξετασθῇ, παρὰ ἐν στενῇ ἐπαφῇ πρὸς τὴν

(1) Εἰς τὰ ἐπιλεγόμενα τῆς μεταφράσεως τοῦ ἔργου τοῦ Zielinski *Ἡμεῖς καὶ οἱ Ἀρχαῖοι*.

σύγχρονον εὐρωπαϊκὴν λογοτεχνίαν, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ ἀνήκει.

Δύο λοιπὸν διαφορετικαὶ ἐπιστῆμαι, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία, ἡ βυζαντινὴ φιλολογία, μόλις πρὸ 50 ἐτῶν ὠργανώθη ὡς ἐπιστήμη, ἡ δὲ ἄλλη, ἡ νεοελληνικὴ, δὲν ὑπάρχει ἀκόμη ὡς ἐπιστήμη (ὅπως θὰ φανῇ κατωτέρω), ἠγνώθησαν ὑπὸ μίαν ἔδραν πρὸς βλάβην καὶ τῶν δύο, ἐνῶ καὶ αἱ δύο ἔχουν ἀνάγκην αὐτοτελοῦς καὶ εὐρείας ἐνισχύσεως. Καὶ τὴν ἐνίσχυσιν αὐτὴν θὰ εἶναι ἀνθρωπίνως ἀδύνατον νὰ ἔχουν εἰς τὸν βαθμὸν, ποῦ χρειάζεται, ἐφ' ὅσον εἴτε ἡ διδασκαλία καὶ τῶν δύο θὰ εἶναι περιορισμένη χρονικῶς, εἴτε ἡ μία θὰ ἐξετάζεται ὡς παράρτημα τῆς ἄλλης.

Πρὸς τὸ συμφέρον ἄρα καὶ τῶν δύο τούτων ἐπιστημῶν θὰ καταλήξωμεν ἄργά ἢ γρήγορα, εἶμαι βέβαιος, εἰς τὸν χωρισμὸν τῆς ἔδρας ταύτης εἰς δύο αὐτοτελεῖς, ὅπως ἐγένεν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης. Τότε καὶ μόνον θὰ εἶναι δυνατόν νὰ καλλιεργηθῇ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον ἡ νεοελληνικὴ φιλολογία εἰς τὸν βαθμὸν, ποῦ ἐπιβάλλει καὶ ἡ σημασία της καὶ ἡ μακρά της παραμέλησις. Τότε θὰ εἶναι δυνατόν νὰ μελετηθοῦν ἀπὸ ἀπόψεως φιλολογικῆς, ὅπως ἔδειξεν εἰς τὸ τελευταῖόν του βιβλίον ὁ Ἀποστολάκης, καὶ τὰ γλωσσικὰ μνημεῖα τοῦ λαϊκοῦ βίου, τὰ ὅποια μέχρι τοῦδε σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ὡς λαογραφικὰ κείμενα ἐξετάζονται. Τότε καὶ μόνον θὰ εἶναι δυνατόν τὸ μάθημα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας ν' ἀνταποκριθῇ πλήρως καὶ εἰς τὴν γενικωτέραν τοῦ ἀποστολῆν, νὰ χρησιμεύῃ ὡς εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ αἰσθητικὴν ἀνάλυσιν τῶν ἔργων τῆς τέχνης τοῦ λόγου γενικῶς καὶ νὰ εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν μάθημα περὶ τῆς νεοελληνικῆς πνευματικῆς ζωῆς.

Νεοελληνικὴ Φιλολογία.

Μὲ τὴν καθυστέρησιν αὐτὴν τῆς ἐπισήμου ἀκαδημαϊκῆς ἀναγνώρισεως τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας ἄλ-

ληγένδετον εἶναι (ὡς ἀποτέλεσμα ταυτοχρόνως καὶ ὡς αἰτίον) τὸ γεγονός, τοῦ ὁποῖου ἡ διαπίστωσις δὲν ἔγινεν ἀκόμῃ καὶ γινομένη θὰ φανῇ παράδοξος, ὅτι νεοελληνικὴ φιλολογία⁽¹⁾ δὲν ὑπάρχει. Ἄν ἐξαιρέσῃ κανεῖς τὰ μνημεῖα τῆς δημώδους μεσαιωνικῆς λογοτεχνίας, διὰ τὰ ὅποια ἔχομεν ἀξιολόγους ἀπὸ μεθοδικῆς καὶ φιλολογικῆς ἀπόψεως ἐργασίας τοῦ Legrand, τοῦ Hesseling, τοῦ Pernot, τοῦ Ξανθοῦδίδου κ. ἄ., ἡ μελέτῃ τῆς κυρίως νεοελληνικῆς λογοτεχνίας ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἔργον λογοτεχνῶν, κριτικῶν, τοπικῶν ἱστοριοδιφῶν, δημοσιογράφων (διὰ τὰ μὴν ἀναφέρω τὸ ἀμέτρητον πλῆθος σοβαρῶν ἢ ἐπιπολαίων ἐρασιτεχνῶν καὶ «αἰσταντικῶν»), ἀνθρώπων δηλαδὴ, οἱ ὅποιοι, καὶ εἰς τὰς ἀρίστας περιπτώσεις, δὲν ἦτο δυνατόν παρὰ τὰ κρατήσουν τὴν ἔρευναν τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας εἰς τὸ προεπιστημονικὸν στάδιον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐπέρασαν ὅλαι αἱ νεώτεραι φιλολογίαι τῆς Εὐρώπης καὶ ἔπρεπε νὰ περάσωμεν καὶ ἡμεῖς, εἰς τὸ ὁποῖον ὅμως ἡμεῖς ἐσταματήσαμεν καὶ ἐξακολουθοῦμεν νὰ μένωμεν περισσότερον ἀπὸ ὅ,τι ἔπρεπε καὶ ἀπὸ ὅ,τι ἐπέδωκεν τὰ πράγματα.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἓνα πλῆθος εἰδήσεων συνεκεντρώθη, καίμενα λησμονημένα ἢ ἀνέκδοτα ἔγιναν γνωστά, ἀναλύσεις ἔργων μὲ βαθυστοχάστους πολλάκις αἰσθητικὰς παρατηρήσεις ἐδημοσιεύθησαν, ἀκόμῃ καὶ νεοελληνικαὶ γραμματολογίαι εἶδαν τὸ φῶς, ἀληθινὰ πολύτιμον ὕλικόν διὰ τὸν μελλοντικὸν ἐπιστημονικὸν ἐρευνητὴν τῆς λογοτεχνίας μας, ἀλλὰ ὅλινόν μόνον.

Οὕτε καὶ ὡς προεργασίαι θὰ εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθοῦν τὰ περισσότερα σχετικὰ δημοσιεύματα — ἀφοῦ δὲν ἀπαλλάσσουν τὸν ἐπιστημονικὸν μελετητὴν τῆς υποχρεώσεως νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἰδίου θέματος, ἔστω καὶ διὰ τὰ πεισθῇ, ὅτι δύναται νὰ

(1) Πρέπει νὰ τονίσω εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ὅτι μὲ τὴν λέξιν φιλολογία ὀνομάζω τὴν ἐπιστήμην τῆς λογοτεχνίας, ὅχι : τὴν λογοτεχνίαν αὐτὴν, ὅπως κακῶς ἐπεκράτησε.

δασίζεται: εἰς τὰ ἐμπειρικῶς, κατὰ τὸ πλεῖστον, συναχθέντα πορίσματα⁽¹⁾.

Ἀκόμη καὶ διὰ τὰς συνθετικωτέρας ἐρμηνείας τοῦ ἔργου ἐξαιρετικῶν μορφῶν τῆς λογοτεχνίας μας, ποῦ ὀφείλομεν εἰς τοὺς ἐπιφανεῖς κριτικούς μας (καὶ ἔχομεν ἀρκετοὺς καὶ ἀξιολόγους), θὰ χρειασθῇ ὁ μεθοδικὸς ἐπιστημονικὸς ἔλεγχος, εἴτε διὰ ν' ἀποδειχθοῦν αὐταὶ ὡς πρωτότυποι, ἀλλ' ὑποκειμενικαὶ εἰς τὴν χρῆσιν τῶν πηγῶν ἢ τὴν ἐκλογὴν τῶν κριτηρίων ἢ τὴν συναγωγὴν τῶν πορισμάτων ἐρμηνεῖται, εἴτε διὰ ν' ἀποκτήσουν ἐκ τῶν ὑστέρων, διὰ μεθοδικῆς ἀναλύσεως τοῦ ἔργου καὶ χρήσεως τῶν πηγῶν, στερεὰν ἀντικειμενικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν βάσιν, εἴτε διὰ ν' ἀποτελέσῃ, ὅτι ἐκεῖνοι οἱ κριτικοὶ διαισθητικῶς συνέλαβον, γόνιμον ἀφετηρίαν βαθυτέρας διεισδύσεως εἰς τὴν φύσιν καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου τούτου. Ἐν τῇ μεταξὺ αἱ ἐργασίαι αὐταὶ οὗτ' ἐπιστημονικαὶ ἢμποροῦν νὰ θεωρηθοῦν, ἀφοῦ παραβαίνουν τὸν θεμελιώδη κανόνα καθ' ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, ὅτι ἡ ἀναλυτικὴ ἔρευνα προηγεῖται τῆς συνθετικῆς, οὔτε φιλολογικαὶ εἶναι, ἀφοῦ τοποθετοῦν τὴν αἰσθητικὴν κριτικὴν, ποῦ εἶναι, κατὰ τὸν ἀρχαῖον ὅρισμόν τῆς φιλολογίας, πολλῆς ἐπιστήμης τελευταῖον ἐπιγένημα, εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ ὄχι εἰς τὸ τέλος τῆς ἐρεῦνης.

Ἀλλὰ καὶ ὡς συλλογὰς ὕλικου δὲν θὰ εἶναι πάντοτε εὐκόλον καὶ ἀσφαλὲς (πρὸ παντὸς ἀσφαλὲς) νὰ χρησιμοποιήσῃ ἡ ἐπιστήμη τὰ περισσότερα δημοσιεύματα, ποῦ ἀναφέρονται εἰς τὴν νεοελληνικὴν λογοτεχνίαν. Κανεῖς ἐπὶ παραδείγματι γνώστης τοῦ Σολομοῦ δὲν ἄγγοεῖ πλέον τὴν δυσκολίαν, τὸ ἀδύνατον πολλάκις, νὰ διακριθῇ εἰς τὰ Προλεγόμενα τοῦ Πολυλά ἀντικειμενικὴ παράδοσις καὶ ὑποκειμενικὴ κρίσις, «ἀλήθεια καὶ ποίησις» (Wahrheit und Dichtung). Καὶ εἶμαι

(1) Ἀνάλογον φαινόμενον, ἀλλ' εἰς μικροτέραν κλίμακα, παρουσιάζει καὶ ἡ μελέτη τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας.

βέβαιος, ἡ μελλοντικὴ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τῆς λογοτεχνίας μας θὰ δείξῃ, ὅτι δημοσιεύματ' ἀντικειμενικῶς τόσον ἐπισφαλῆ, ὅπως τοῦ Πολυλά τὰ Προλεγόμενα, εἶναι ὁ κανὼν, ὅχι ἐξαιρέσεις.

Οὐτε ἦτο δυνατόν νὰ συμβῇ διαφορετικά. Διότι καὶ διὰ τὴν συλλογὴν τοῦ ὀλικοῦ, τὴν κατάταξιν, τὸν ἔλεγχον, τὴν ἐρμηνείαν, τὴν χρησιμοποίησιν κλπ. ὑπάρχει ὠρισμένη μέθοδος, ποῦ μας ἐξασφαλίζει ἀπὸ αὐθαιρεσίας καὶ παρέχει εἰς τὸν κριτικὸν ἀναγνώστην τὸ αἶσθημα τῆς ἀσφαλείας, ὅτι καὶ αἱ πηγαὶ τοῦ προσφέρονται ὅχι μόνον εὐσυνειδήτως, ἀλλὰ καὶ ἐμπείρως, καὶ ἡ χρησιμοποίησις καὶ ἐρμηνεία των γίνεται πρὸ τῶν ὁμμάτων καὶ ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ. Πῶς ὅμως εἶναι δυνατόν νὰ ἔχω τὸ αἶσθημ' αὐτό, ὅταν συναντῶ ἰσχυρισμοὺς χωρὶς δικαιολογίας, εἰδήσεις καὶ κρίσεις χωρὶς παραπομπάς, οἰκοδομήματα συλλογισμῶν θεμελιωμένα ἐπὶ γεγονότων ἀμφιδόλου γνησιότητος, ὅταν ὁ γράφων πολλάκις ἀγνοεῖ τὴν στοιχειώδη διαφορὰν μεταξὺ πηγῶν καὶ βοηθημάτων ἢ κρίνει ἓνα πρόσωπον, ἐνῶ ἔχει τελείως συγκεχυμένας καὶ ἀορίστους ιδέας περὶ τῆς ἐποχῆς του ;

Αὐτὸ τὸ χάος θάντικρύση ἐνώπιόν του ὁ φιλόλογος, ποῦ θὰ ἤθελε μὲ προσωπικὴν μελέτην ν' ἀναπληρώσῃ ἢ νὰ συμπληρώσῃ ὅσα δὲν ἐδιδάχθη ἢ ἀτελῶς ἐδιδάχθη εἰς τὸ Πανεπιστήμιον. Πῶς θὰ προχωρήσῃ ; Ἀπὸ ἓνα ἐγκυκλοπαιδικὸν λεξικὸν ἢ ἀπὸ τὰ σύντομα βιογραφικὰ σημειώματα τῶν Νεοελληνικῶν Ἀναγνωσμάτων θὰ μάθῃ ἐπάνω κάτω, ὅχι ἀκριβῶς (¹), τὰ ἔργα τῶν καλῶν μας λογοτεχνῶν—καὶ θὰ σπεύσῃ νὰ τ' ἀποκτήσῃ. Ἄλλ' αὐτὰ δὲν ἀρκοῦν· θὰ ἤθελε μερικὰ βοηθήματα, ποῦ θὰ τοῦ δώσουν εἰδήσεις ἐξηκριδωμένας διὰ τὸ πρόσωπον καὶ τὸ ἔργον ἐκάστου λογοτέχνου,

(¹) Πόσοι ἀπὸ ἡμᾶς γνωρίζουν μὲ ἀκρίθειαν νὰ εἰποῦν, τὴν ἔγραψεν ὁ Χριστόπουλος, ὁ Παλαμάς, ὁ Παπαδιαμάντης, ὁ Ξενόπουλος ;

ποῦ θά τον βοηθήσουν νά εἰσδύσῃ εἰς τὸ περιεχόμενον, τὴν μορφήν, τὴν τεχνικὴν τῶν λογοτεχνημάτων, θά ἤθελεν ἐπὶ τέλους κάτι ἐκτενέστερον καὶ ἀκριδέστερον ἀπὸ ὅ,τι του παρέχουν αἱ πρόχειροι συνήθως βιογραφίαι τῶν ἐγκυκλοπαιδικῶν λεξικῶν — δὲν ἤμποροῦμεν ν' ἀξιώσωμεν ἀπὸ ἓνα συνήθη φιλόλογον τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως νά κάμῃ μόνος του κάθε φοράν δημιουργικὴν ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν. Ποῦ θά εὕρῃ τοιαῦτα βοηθήματα ;

Πρῶτα πρῶτα δὲν ἤμπορεῖ νά ἡξεύρῃ, ἂν ὑπάρχουν καὶ τί ὑπάρχει. Διότι μία ἔστω καὶ στοιχειώδης βιβλιογραφία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας⁽¹⁾ δὲν ὑπάρχει. Ποῦ νά καταδεχθοῦν οἱ ὑψηλοβάμονες «αἰσταντικοί» μας, ποῦ κόπτονται διαρκῶς ὑπὲρ τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, νά καταπιасθοῦν μ' ἓνα τόσον ταπεινὸν ἔργον ! Καὶ καλὰ κάμνουν· διότι τὸ ἔργον εἶναι δύσκολον, δυσκολώτερον πάντως ἀπὸ τὸ ν' ἀναμασᾷς ἢ νά ἐκκρίνῃς «ιδέες πρωτότυπες».

Ἄλλ' ἔστω. Κατορθώνει μετὰ πολλοὺς κόπους καὶ ἀναζητήσεις εἰς καταλόγους βιβλιοπωλείων κλπ.⁽²⁾ νά κατατοπισθῇ ὁ φιλόλογος κάπως ἀπὸ ἀπόψεως βιβλιογραφικῆς. Ἡ πρώτη παρατήρησις, ποῦ θά κάμῃ,

(1) Καὶ ἡ σύνταξις μιᾶς ἀνθρωπίνης βιβλιογραφίας προϋποθέτει τὴν γνῶσιν ὀρισμένων μεθοδικῶν κανόνων. Ἐνας π. χ. σπουδαιότατος κανὼν, ὁ ὁποῖος δὲν τηρεῖται εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ γνωστά μου βιβλιογραφικά σχεδιάσματα, εἶναι ὅτι μία βιβλιογραφία πρέπει νά εἶναι καὶ ἀ ρ η τ ι κ ῶ ς πλήρης. Πρέπει δηλαδὴ ὁ συντάσσων νά εὕρῃ τρόπον, ὥστε νά γνωρίζῃ ὁ ἀναγνώστης, ἂν καὶ κατὰ πόσον ἠρεύνῃ καὶ ἐκεῖ, ὅπου τὰποτελέσματα τῆς ἐρεῦνης ἦσαν ἀρνητικά, π. χ. ποῖα περιοδικὰ ἢ ποῖας βιβλιοθήκας ἐμελέτησε, χωρὶς νά εὕρῃ τίποτε. Ἔτσι καὶ μόνον θά ἔχῃ ὁ ἀναγνώστης τὸ αἶσθημα τῆς ἀσφαλείας, ὅτι τίποτε δὲν του διέφυγε, ἢ θά γνωρίζῃ, πρὸς ποίαν κατεύθυνσιν πρέπει νά ζητήσῃ νά συμπληρώσῃ τὴν ἔρευναν τοῦ προκατόχου.

(2) Δὲν εἶναι ἐντροπὴ νά ὁμολογήσωμεν, ὅτι οἱ κατάλογοι τῶν βιβλιοπωλείων ἀναπληρῶνουν δι' ἡμᾶς τὴν ἀπουσίαν κάθε βιβλιογραφικοῦ βοηθήματος· ἐντροπὴ εἶναι ν' ἀνεχώμεθα τὴν κατάστασιν αὐτήν.

εἶναι, ὅτι πολὺ ὀλίγαι μελέται ἔχουν γραφῇ γενικῶς περὶ τῶν νεωτέρων λογοτεχνῶν μας. Ὅχι μόνον διὰ τοὺς ζῶντας ποιητὰς καὶ πεζογράφους δὲν ἔχομεν συγγράμματα, ποῦ θὰ μας βοηθήσουν νὰ καταλάβωμεν καὶ νὰ παρακολουθήσωμεν τὸ ἔργον των (¹), ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς περισσοτέρους ἐκ τῶν ἀποθανόντων δὲν ὑπάρχουν ἀξιόλογα βοηθήματα, διὰ τὸν Ζαλοκώσταν π. χ. ἢ τὸν Χριστόπουλον ἢ τὸν Μαβίλλην, διὰ τὸν Παπαδιαμάντην, τὸν Ροῦδην ἢ τὸν Καρκαδίτσαν.

Καὶ τὰ ὑπάρχοντα δημοσιεύματα τὰς περισσοτέρας φορὰς τον συσκοτίζουν μᾶλλον παρὰ τον διαφωτίζουν. Ἄλλοτε εἶναι πρόχειρα καὶ ἀμάρτυρα σχεδιάσματα μὲ πολλὰς ἀοριστίας καὶ πολλὰ κενὰ διὰ τὸν κριτικὸν ἀναγνώστην· ἄλλοτε εἶναι τόσον μονόπλευρα καὶ ὑποκειμενικά, ὥστε νὰ τον διαφωτίζουν ὀλιγώτερον περὶ τοῦ ἐξεταζομένου λογοτέχνου καὶ περισσότερον περὶ τοῦ χαρακτήρος καὶ τῶν προσωπικῶν τοῦ συγγραφέως. Πάντοτε δὲ σχεδὸν εἶναι ἔργα βραχύπνοα, ἀμέθοδα, καὶ κυνηγοῦν περισσότερον τὰς δάφνας τῆς πρωτοτυπίας παρὰ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ χρήσιμον.

Τὴν ζῶην καὶ τὴν δρᾶσιν τοῦ Ρήγα π. χ. διεφώτισαν ἀπὸ ἱστορικῆς ἀπόψεως τὰ τελευταῖα χρόνια πολυπλατῶς οἱ ἱστορικοὶ μας. Ἀλλ' ὁ Ρήγας ἀνήκει καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας — θὰ ἀνῆκε καὶ ἂν δὲν εἶχε γράψει στίχους. Τί ἐκάμαμεν ἡμεῖς οἱ φιλόλογοι; Ὑστερ' ἀπὸ 130 χρόνια ὄχι μό-

(¹) Καὶ ὅμως χρειάζομεθα ἡμεῖς, περισσότερον ἀπὸ ὅ,τι ἄλλοι λαοὶ διὰ τοὺς συγχρόνους των λογοτέχνας χρειάζονται, τοιαύτας εἰσαγωγὰς εἰς τὸ ἔργον τῶν ζώντων λογοτεχνῶν, διότι ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνία καὶ πρόσφατος εἶναι καὶ δὲν ἔχει ἀκόμη τοὺς ἀναγνωρισμένους «κλασσικοὺς» τῆς· ἔτσι εὐρισκόμεθα εἰς τὴν ἀνάγκην, εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν παρὰ ἐκεῖνοι, νὰ ἐρμηνεύωμεν εἰς τὰ σχολεῖα ἔργα συγχρόνων ζώντων λογοτεχνῶν. Ποῦ εἶναι ὅμως τὰ βιβλία, ποῦ θὰ μας εἰσαγάγουν εἰς τὴν κατανόησιν τῆς παραγωγῆς ἐνὸς Δροσίνῃ ἢ ἐνὸς Πορφύρα, τοῦ Νιρβάνα ἢ τοῦ Ξενοπούλου κλπ.;

νον κριτικὴ ἐκδόσις τῶν ἔργων του δὲν ὑπάρχει, ἀλλ' οὔτε γνωρίζομεν καὶν θετικά, τί πράγματι ἔγραψε.

Γύρω ἀπὸ τὸν Σολομὸν ἐδημιουργήθη τελευταίως δλόκληρος φιλολογία καὶ συνεσπρεύθη τεράστιον ὕλη-
κὸν εἰδήσεων. Καὶ ὅμως μία ἀντικειμενικὴ καὶ ἐξη-
κριθωμένη βιογραφία τοῦ ποιητοῦ μὲ ἀνάλυσιν τῶν
ἔργων του ἐπιστημονικὴν δὲν ὑπάρχει. Ἐκεῖνος, ποῦ
θὰ θελήσῃ νὰ γνωρίσῃ τὸν ἀληθινὸν Σολομὸν, καὶ ὅχι
τὸν Σολομὸν μὲ σάλτσαν μαρξικὴν ἢ ἥρωολατρικὴν,
ἁγιογραφικὴν ἢ ποζιτιβιστικὴν, μεταφυσικὴν ἢ ψυχα-
ναλυτικὴν καὶ δὲν ἠξεύρω τί ἄλλο, χρειάζεται ἓνα
πλῆθος βιβλίων νὰ διεξέλθῃ, ἀγωνιζόμενος διαρκῶς
νὰ διακρίνῃ τὰ γεγονότ' ἀπὸ τοὺς ἰσχυρισμούς, τὴν
πραγματικότητ' ἀπὸ τὴν μυθολογίαν.

Ἦμποροῦμεν νὰ ζητήσωμεν ἀπὸ ἓνα κοινὸν φιλόλο-
γον τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως αὐτὸν τὸν ἀθλον ; Θὰ ἔχῃ
τὰ μέσα νὰ προμηθευθῇ ὅλ' αὐτὰ τὰ βιβλία ὁ φιλόλο-
γος τῆς ἐπαρχίας ; Καὶ χρειάζονται ὅλα, διότι ὅλα
κάτι παρέχουν. Καὶ ἂν ἔχει τὰ χρήματα, θὰ ἔχῃ τὸν
καιρὸν, θὰ ἔχῃ τὸ ἀπαιτούμενον κριτικὸν καὶ ἱστορι-
κὸν πνεῦμα νὰ τα χρησιμοποιήσῃ ἐπωφελῶς καὶ ν' ἀ-
παρτίσῃ ἐξ αὐτῶν τὸν Σολομὸν τὸν ἀληθινόν, περὶ
τοῦ ὁποίου καὶ μόνου ἀξίζει ν' ἀπασχολήσῃ τοὺς μα-
θητάς του ;

Δὲν ὁμιλῶ περὶ κριτικῆς ἐκδόσεως τοῦ Σολομοῦ,
ποῦ δὲν ὑπάρχει καὶ δὲν βλέπω τὸ ἐνδεχόμενον νὰ
ὑπάρξῃ εἰς προσεχὲς μέλλον (¹). Θὰ ἐξακολουθοῦμεν
ἀκόμη νὰ χρησιμοποιοῦμεν, ἀνατυπούμενας τῇ πρωτο-
βουλίᾳ τῶν βιβλιοπωλῶν, τὰς παλαιὰς ἐκδόσεις, ἐκ
τῶν ὁποίων κάθε μία παρέχει καὶ διαφορετικὸν καί-
μενον μὲ χαώδη συσώρευσιν παραλλαγῶν. Βιβλιοπω-

(¹) Καὶ ὅμως τὴν ἀνάγκην τοιαύτης ἐκδόσεως διετύπωσε μὲ
τὴν καθολικότητα τοῦ πνεύματος καὶ τὴν φωτεινὴν του σκέψιν
ἤδη τὸ 1902 ὁ Παλαμάς εἰς τὰ Προλεγόμενα τῆς ἐκδόσεως
Μαρασλῆ σελ. νθ'. κέξ. Ἐλευθ.

λαι ἐπ' ἴσης, ὅχι φιλόλογοι, κατήρτισαν καὶ ὅλας σχεδὸν τὰς ἐκδόσεις τῶν ἄλλων ἀποθανόντων λογοτεχνῶν, καὶ κανεὶς ἀκόμη δὲν αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ μας δώσῃ τοῦλάχιστον αὐτῶν τὴν κριτικὴν ἐκδοσιν, ἂν καὶ δὲν παρουσιάζει τὸ ἔργον τὰς κολοσσιαίας δυσκολίας, ποῦ ἔχει νὰ ὑπερνικήσῃ ἡ κριτικὴ ἐκδοσις τοῦ Σολομοῦ. Καὶ τοῦτο τὸ ἔργον θεωρεῖται κατὰ βάθος ἀπὸ τοὺς «στοχαστὲς» καὶ τοὺς «αἰσταντικοὺς» μελετητὰς τῆς λογοτεχνίας μας ἔργον ταπεινόν, κατάλληλον διὰ πεζὰς καὶ σχολαστικὰς ὑπάρξεις, ὥπως κάθε ἐργασία μακροτέρας πνοῆς καὶ ὀλιγώτερον ἐντυπωσιακῆς. Τὸ λαμπρὸν πρότυπον τῆς μνημειώδους ἐκδόσεως τοῦ Ἑρωτοκρίτου ὑπὸ τοῦ Ξανθοῦδίδου ἔμεινε χωρὶς μιμητὰς εἰς τὸν τόπον, ποῦ ἐγεννήθη ἡ ρητορεία καὶ κυδερνᾷ ὁ δημοσιογραφισμός.

Φιλολογία καὶ κριτικὴ.

Εἰς τὴν ἀνυπαρξίαν ἐπιστημονικῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας ὀφείλεται κυρίως καὶ ἐν ἄλλο κακόν, ἐναντίον τοῦ ὁποίου δικαίως διαμαρτύρονται οἱ λογοτέχναι μας ⁽¹⁾. Πρόκειται περὶ τῆς ἀληθινὰ περιέργου διαγωγῆς μερικῶν καθηγητῶν, οἱ ὅποιοι, λησμονοῦντες ὅτι διωρίσθησαν καὶ πληρώνονται, διὰ νὰ καθοδηγήσουν τὴν νεότητα εἰς τὴν κατανόησιν καὶ τὴν ἀγάπην τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, μεταχειρίζονται τὴν θέσιν των, διὰ νὰ περιῦδρίσουν ἐνώπιον τῶν ἀνυπόπτων μαθητῶν τὰ σεβαστότερα ὀνόματα τῆς συγχρόνου λογοτεχνικῆς ζωῆς, εἴτε πρὸς ἐπίδειξιν ἀνωτερότητος, εἴτε καὶ διότι νομίζουν, ὅτι μόνον περιῦδρίζοντες μερικοὺς (τὸν Παλαμᾶν π.χ.) θὰ δυνηθοῦν νὰ ἐγκωμιάσουν προσήκόντως ἄλλους (π.χ. τὸν Σολομόν). Ἔτσι, ἀντιστάσεως

(1) Τελευταίως ἀκόμη ἠναγκάσθη νὰ γράψῃ περὶ αὐτοῦ ὁ Ξενοπούλος, ἐπικαλούμενος τοῦ Ὑπουργείου τὴν ἐπέμβασιν («Ν. Ἑστία» 1932 σ. 267). Φοβοῦμαι, ὅτι ἡ θεραπεία δὲν εἶναι ζήτημα Ὑπουργείου.

μὴ οὔσης, αὐτοχειροτονούμενος ὁ καθένας εἰς ποντίφικα τῆς λογοτεχνικῆς μας ζωῆς, μοιράζει μὲ ἀφορισμοὺς κατηγορηματικοὺς (οἱ ἀφορισμοὶ εἶναι ἡ ἀδυναμία τοῦ Νεοέλληρος· δὲν χρειάζονται, βλέπεις, πολλὴν ἐργασίαν) εἰς τὸν κάθε λογοτέχνην τὰ συγχωροχάρτια τῆς ἀθανασίας ἢ, συχνότερον ἀκόμη, τὴν καταδικαστικὴν ἀπόφασιν τῆς αἰωνιότητος. Εἶναι ἄλλως τε χαρακτηριστικὸν τοῦ Νεοέλληρος μὲ τὴν ἄγονον καὶ στενόκαρδον ψυχροσύνησιν (καὶ ἡμεῖς οἱ φιλόλογοι κατέχομεν εἰς αὐτὸ τὰ πρωτεῖα) ν' ἀντιλαμβάνεται πάντοτε σχεδὸν τὴν κρίσιν ὡς ἐπίκρισιν, ποτὲ ὡς ἔγκρισιν, νὰ μὴν ἡμπορῇ νὰ χωρέσῃ ταυτοχρόνως εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ περισσοτέρου διαφορετικοῦ τύπου πνευματικῆς δημιουργίας, ποῦ εἶναι, καὶ πρέπει νὰ εἶναι, ὅσον τὸ δυνατόν, πολύμορφος καὶ πλουσία, νὰ νομίσῃ τέλος, ὅτι υφίσταται καίριον πλῆγμα ἢ ἀνωτερότης του, ἂν ἀφήσῃ τὴν ψυχὴν του νὰ δοκιμάσῃ ἀδόλως, χωρὶς ἐπιφυλάξεις καὶ μεμφιμοιρίας, τὴν χάραν δι' ἣν καλὸν δὲν παρήγαγεν ἐκεῖνος. Κατ' αὐτὸν τρόπον καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, ὅπως καὶ εἰς ἄλλα ἔθνη ζητήματα, οἱ διδάσκαλοι τῆς νεότητος, ἀντὶ ν' ἀνάψουν εἰς τὰς ψυχὰς των τὴν φλόγα καὶ τὴν θερμότητα τοῦ ἐνθουσιασμοῦ δι' ἣν ὥραϊον ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ὁ δύστηνος αὐτὸς τόπος, ἀγωνίζονται νὰ τοὺς ἐξάψουν τὸν πυρετὸν καὶ τὴν φλεγμονὴν τοῦ φανατισμοῦ των καὶ νὰ δημιουργήσουν μεταξὺ τῶν ἀκροατῶν των ὁπαδοὺς, ὅχι μαθητάς.

Διὰ τὴν κατάστασιν αὐτὴν ὑπεύθυνος εἶναι βεβαίως καὶ ἡ τεραστία παρεξήγησις τῆς ἀποστολῆς τοῦ σχολείου, ἢ ὅποια βασιλεῦει ἀκλόνητος εἰς τὰ μυαλὰ τῶν περισσοτέρων ἐκπαιδευτικῶν μας καὶ ἐπηρεάζει κάθε των ἐνέργειαν. Ἐλησμονήθη δὴλα δῆ, ὅτι ἔργον τοῦ σχολείου εἶναι νὰ εἰσαγάγῃ τοὺς μαθητάς εἰς τὴν ὑπάρχουσαν πνευματικὴν ζωὴν καὶ τὰς ὑπαρχούσας πολιτιστικὰς ἀξίας τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἐποχῆς των,

ὥστε στηριζόμενοι ἐπ' αὐτῶν κατόπιν νὰ συνεχίσουν ἢ νὰ διαρρυθμίσουν ὅ,τι εὗρηκαν. Ἐνομήσθη, ὅτι τὸ σχολεῖον ἔχει τὴν ἀποστολὴν νὰ δημιουργῇ ἢ ν' ἀνατρέπῃ πνευματικὰς ἀξίας, νὰ ρυθμίζῃ ἐκεῖνο τὴν ζωὴν, καὶ ὅχι νὰ τὴν ἐξυπηρετῇ. Ὅτι βέβαια ἡ ἀντίληψις αὐτῇ οὔτε λογικῶς οὔτ' ἐπιστημονικῶς ἡμπορεῖ νὰ σταθῇ, δὲν χρειάζεται ἰδιαίτερος ν' ἀναπτυχθῇ. Ἀλλ' ἀκριβῶς δι' αὐτὸ ἔχει λάβει τεραστίαν διάδοσιν. Ἀφ' ἐτέρου κολακεύει τὴν ματαιοδοξίαν τοῦ κάθε δασκαλίσκου, ὁ ὅποιος μὲ πολὺ ὀλίγον κόπον (αὐτὸ εἶναι, ποῦ φοδούμεθα πάντοτε, τὸν κόπον) καὶ χωρὶς ἀντιρρήσεις (τί ἀντιρρήσεις ἡμποροῦν νὰ φέρουν παιδιὰ τὸ πολὺ 17—18 ἐτῶν, κάτω μάλιστα ἀπὸ τὸν φόβον τῆς βαθμολογίας;) προσφέρει εἰς τὸν ἑαυτὸν τοῦ τὴν ἀνέκφραστον ἡδονὴν «νὰ ρυθμίζῃ τὴν ζωὴν τοῦ μέλλοντος», ἀφοῦ τὴν ζωὴν τοῦ παρόντος γνωρίζει πολὺ ὀλίγον καὶ ἐννοεῖ ἀκόμη ὀλιγώτερον. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον κατορθώνει ν' ἀποκτήσῃ καὶ αὐτὸς ἐπιρροὴν καὶ δύναμιν (τὸ ἐνστικτον τοῦ πολιτευομένου ἐνεργεῖ εἰς τὴν ψυχὴν κάθε Ρωμοῦ) καὶ ν' ἀφήσῃ νὰ ξεσπάσῃ μὲ τὸν ἀκινδυνότερον τρόπον ἡ μαχητικότης καὶ ἐπαναστατικότης του, αἱ ὁποῖαι ἄλλως θὰ ἐξεθύμιναν, ἀπὸ τὸν ἀνάνδρον φόβον τῶν εὐθυνῶν, ποῦ μας κατέχει, εἰς τὰς καφενειακὰς συζητήσεις. Ἔτσι καὶ εἰς τὴν ἰδικήν μας περίπτωσιν ὁ καθηγητής, ποῦ δὲν τολμᾷ (παρ' ὅλην τὴν ἀνευλάβειαν πρὸς τὴν παρθενικότητα τοῦ χάρτου, ποῦ χαρακτηρίζει τὸν Νεοέλληνα) δημοσίᾳ νὰ διατυπώσῃ τὰς γνώμας του περὶ τούτου ἢ ἐκεῖνου τοῦ λογοτέχνου, διότι καὶ ἀντικειμενικῶς θὰ πρέπη νὰ τὰς δικαιολογήσῃ καὶ ἐπικρίσεις νὰ περιμένῃ, τὰς σερδύρει μὲ αὐταρέσκειαν εἰς τοὺς μαθητάς του, τοὺς ὁποίους μὲ τὴν μωρόπιστον τύφλωσιν πολλῶν ἐκπαιδευτικῶν θεωρεῖ περισσότερον ἀμαθεῖς καὶ ἀκρίτους, ἀπ' ὅ,τι πράγματι εἶναι.

Προκειμένου ὅμως περὶ τῆς διδασκαλίας τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας πρέπει νὰ τονισθῇ, ὅτι εἰς τοῦτα

πολὺ συντελεῖ καὶ ἡ ἀπουσία ἐπιστημονικῶν καὶ ἐπομένως ἀντικειμενικῶν μελετῶν περὶ αὐτῆς. Ὅσα ἔχουν γραφῇ, καὶ τὰ καλύτερ' ἀκόμη, εἶναι ἔργα κριτικῆς. Καὶ ἡ κριτικὴ, ἐφ' ὅσον ἀποτελεῖ μέρος καὶ αὐτὴ τῆς λογοτεχνικῆς ζωῆς (δὲν τὴν ἐξετάζει ἐπομένως ὡς ἀντικείμενον θεωρητικῆς μόνον ἐρεύνης, ὅπως ἡ φιλολογία), καὶ σκοποὺς ἀμέσως πρακτικοὺς ἐπιδιδῶκει, δικαιούται δὲ καὶ πρέπει νὰ ἔχῃ καὶ ὑποκειμενισμόν καὶ μαχητικότητα εἰς τὰς κρίσεις τῆς ('). Ἔργα ὅμως φιλολογικά, ὅπου τὰ λογοτεχνήματα νὰ ἐξετάζωνται μὲ γαλήνην καὶ δικαιοσύνην καὶ πνεῦμα ἐπιστημονικῆς ἀκρίβειας δὲν ὑπάρχουν.

Ποῖος λοιπὸν θὰ κατηγορήσῃ τὸν ἐκπαιδευτικόν, ὅταν, μιμούμενος τὰ ὑπάρχοντα πρότυπα, λησμονεῖ, ὅτι εἶναι φιλόλογος, ὑποχρεωμένος νὰ δείξῃ ὅ,τι καλὸν εἰς ἐπιτεύγματα ἢ καὶ ἐπιδιώξεις παρήγαγεν ὁ κάθε λογοτέχνης, καὶ μεταβάλλεται εἰς κριτικόν, μεταφέροντα εἰς τὴν γαληναίαν ἀτμόσφαιραν τοῦ σχολείου τοὺς κριτικοὺς διαπληκτισμοὺς τῆς ἐνεργοῦ λογοτεχνικῆς ζωῆς ;

*
* *

Ἀνέπτυξ' ἀνωτέρω τὰς ἐλλείψεις καὶ τὰς δυσκολίας, ποῦ παρουσιάζει ἡ διδασκαλία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως. Ὅσα καὶ νὰ διορθώσῃ ἡ εἰσαγωγή τῆς εἰς τὰ Πανεπιστήμια, αἱ ἐλλείψεις θὰ ἐξακολουθήσουν ἐπὶ πολλὸν ἀκόμη χρόνον νὰ ὑπάρχουν καὶ νὰ εἶναι σοβαρώταται. Πῶς θὰ ἠμπορούσαμεν τώρα νὰ τὰς ἀντικρύσωμεν ;

Θὰ ἐξετάσω πρῶτα, τί μέχρι τοῦδ' ἐπροτάθη ἢ ἔγινε μὲ τὸ ζήτημα.

(') Διὰ μακρῶν ἀνέπτυξα τὴν οὐσιώδη διαφορὰν μεταξὺ λογοτεχνικῆς κριτικῆς καὶ φιλολογίας εἰς τὸ ἄρθρον Γραμματολογία τῆς Μ. Ἑλληνικῆς Ἑγκυκλοπαιδείας.

Οἱ λογοτέχναι εἰς τὴν μέσῃν ἐκπαίδευσιν.

Δὲν εἶναι πολὺς καιρὸς, ποῦ συνεζητήθη ζωηρότατα, καὶ σήμερον ἀκόμῃ δὲν λείπουν οἱ ὑποστηρίζοντες, ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ διορισθοῦν ὡς καθηγηταὶ τῆς νεοελληνικῆς εἰς τὰ γυμνάσια, ἀνεξαρτήτως τυπικῶν προσόντων, λογοτέχναι καὶ κριτικοί. Ἔτσι καὶ ἡ λογοτεχνία μας θὰ ἐδιδάσκετο ἀπὸ ἀνθρώπους, ποῦ τὴν κατέχουν καλὰ, καὶ οἱ λογοτέχναι θὰ ἐνισχύοντο ὕλκως ἀπὸ τὸ κράτος πρὸς ὄφελος τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς.

Ἀφήνω κατὰ μέρος τὴν τελευταίαν αὐτὴν ἀποφιν, διότι δὲν θὰ ἤθελα νὰ συζητήσω ἓνα ζήτημα τόσο λεπτόν, ποῦ εἶναι καὶ πρέπει νὰ εἶναι, καὶ εἰς τὴν συνείδησιν τῶν ἐνδιαφερομένων, εἶμαι βέβαιος, τελείως δευτερεῦον. Δὲν ἐξετάζω ἐπ' ἴσης, ἂν θὰ ἐδέχοντο οἱ λογοτέχναι νὰ διορισθοῦν καὶ ἔξω τῶν Ἀθηνῶν, ποῦ δὲν ἀποτελοῦν, φαντάζομαι, τὴν Ἑλλάδα, ἢ τὸ σπουδαιότερον, ἂν ὅλοι γνωρίζουν ὄντως τὴν λογοτεχνίαν μας τόσο, ὅσον θὰ ἔπρεπε, καὶ ὅσον θὰ παρεδέχετο κανεὶς κατ' ἀρχήν. Διότι δὲν λείπουν εἰς ἡμᾶς οἱ λογοτέχναι, τῶν ὁποίων αἱ γνώσεις, ἀκόμῃ καὶ εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς λογοτεχνικῆς μας παραγωγῆς, εἶναι πολὺ περιορισμέναι, εἴτ' ἀπὸ ὀκνηρίαν, εἴτ' ἀπὸ ἀρνησιν καὶ περιφρόνησιν τῆς ἐργασίας τῶν παλαιότερων γενεῶν, εἴτε καὶ ἀπὸ μίαν ἀντίληψιν περὶ «ζωῆς» στενὴν καὶ ἀνόητον, ποῦ τοὺς ὁδηγεῖ νὰ θέτουν εἰς ἀντίθεσιν τὴν «ζωὴν» πρὸς τὸν κόσμον τοῦ βιβλίου καὶ τῆς μελέτης, ὥσῃ νὰ μὴν ἦτο καὶ ὁ κόσμος αὐτὸς ἓνα κομμάτι, καὶ μάλιστα τὸ βαθύτερον, τὸ πολυτιμότερον, τὸ αἰωνιώτερον κομμάτι, τῆς ζωῆς.

Ἄλλ' αὐτοὺς ἡμποροῦμεν νὰ μὴν τοὺς λάβωμεν ὑπ' ὄψιν—εἶναι ὀλίγοι ἄλλως τε. Ὑπάρχουν ὅμως ἄλλοι λόγοι, πολὺ σοδαρώτεροι, ἔνεκα τῶν ὁποίων νομίζω, ὅτι πρέπει, καὶ πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ἐκπαιδεύσεως

καὶ πρὸς τὸ συμφέρον αὐτῆς τῆς λογοτεχνίας, ν' ἀποκρουσθῇ τελείως αὐτὴ ἢ σκέψις.

α') Τὸ μάθημα τῶν νεοελληνικῶν δὲν εἶναι οὔτ' ἀποκλειστικῶς οὔτε κυρίως μάθημα αἰσθητικῆς· εἶναι μάθημα γλωσσικὸν καὶ μάθημα πολιτισμοῦ, ἀποτελεῖ δὲ μέρος συστήματος ἀγωγῆς καὶ ἐκπαιδεύσεως μὲ σκοποὺς γενικωτέρους, ἢ θινκοὺς καὶ κοινωνικοὺς, ὑπὲρ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ προσφέρῃ καὶ αὐτὸ τὴν συμβολὴν του. Ἡ αἰσθητικὴ μόρφωσις εἶν' ἓνα μέρος, πολύτιμον πάντως μέρος, τῆς προσωπικότητος, τὴν ὁποίαν θέλει καὶ ὑποχρεοῦται ν' ἀναπτύξῃ τὸ σχολεῖον. Καὶ ἐρωτῶ τῶρα: Ἐχουν οἱ λογοτέχναι μας τόσῃν γνῶσιν ἐπιστημονικὴν τῆς γλώσσης, καὶ τῆς δημῶδους ἔστω, ὥστε νὰ ἡμποροῦν ν' ἀναπτύξουν καὶ νὰ συνειδητοποιήσουν εἰς τὰ παιδιὰ τὰ μικρὰ τὸ γλωσσικὸν αἶσθημα καὶ τὴν ἱκανότητα εἰς τὸν ὁμαλὸν τῆς χειρισμόν; Ἐχουν τόσῃν ἱστορικὴν μόρφωσιν, ὥστε νὰ εἰσαγάγουν τοὺς μαθητὰς εἰς τὴν συνειδητὴν ἐπίγνωσιν τοῦ πολιτισμοῦ μας καὶ τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν τοῦ παρόντος; Καὶ θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ βοηθήσουν μὲ τὸ μάθημα τῶν νεοελληνικῶν εἰς τὸν καθολικὸν ἀνθρωπιστικὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς μὲ τὰ πολύπλοκα προβλήματα, ποῦ παρουσιάζει;

β') Ἡ διδασκαλία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας πρέπει διὰ λόγους ἐπιστημονικοὺς καὶ παιδαγωγικοὺς, ποῦ δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀναπτυχθοῦν ἐδῶ, νὰ γίνεταῖ ἀπὸ ἀνθρώπους ἐμπείρους τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ λογοτεχνίας, ἱκανοὺς ἐπομένως νὰ πραγματοποιοῦν κατὰ τὴν διδασκαλίαν των τὴν σύνδεσιν πρὸς τὰς ἀρχαιότερας περιόδους τῆς γλώσσης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ἔθνους. Ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς πολιτισμὸς καὶ ὁ νεοελληνικὸς δὲν ἀποτελοῦν δύο κόσμους ξεχωριστοὺς, ἐμμέσως μόνον συνδεομένους, ὅπως π. χ. ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς καὶ ὁ γερμανικὸς ἢ ὁ ἰταλικὸς. Εἶναι στάδια μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἱστορικῆς ἐνότητος,

καὶ τῆς ἐνότητος ταύτης συνείδησιν πρέπει πάντοτε νὰ ἔχῃ, ὅστις ἐξετάζει εἴτε τὸν ἕνα εἴτε τὸν ἄλλον. Ἐξ ἄλλου (εἴτε μὰς ἀρέσει εἴτε ὄχι) τὰ ἀρχαῖα λογοτεχνήματα θὰ ἐξακολουθήσουν νὰ εἶναι τὰ κατ' ἐξοχὴν κλασσικὰ ἔργα τῆς ἑλληνικῆς διανοίας, τὰ ὁποῖα, μὲ τὸ ν' ἀνῆκουν εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν κόσμον ὁλόκληρον, δὲν θὰ παύσουν ν' ἀνῆκουν καὶ εἰς ἡμᾶς, ἀκόμη καὶ διότι ἀνῆκομεν (ἢ ζητοῦμεν ν' ἀνῆκωμεν) καὶ ἡμεῖς εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμόν. Πρὸς τοῦτο βεβαίως δὲν εἶναι ἀρκετὰ τὰ ὀλίγα ἀρχαῖα ἑλληνικά, ποῦ ἐδιδάχθησαν (ἔσοι ἐδιδάχθησαν) εἰς τὸ Γυμνάσιον οἱ λογοτέχναι, ὅσοι δὲν εἶναι καὶ φιλόλογοι — καὶ περὶ αὐτῶν πρόκειται ἐδῶ.

γ'.) Μὲ τὴν εἴσοδον εἰς τὴν σχολικὴν ζωὴν λογοτεχνῶν, ἀνθρώπων δὴλα δὴ ἐνεργῶς καὶ δημιουργικῶς συμμετεχόντων εἰς τὴν λογοτεχνικὴν ζωὴν τοῦ παρόντος, ἐνισχύεται τὸ πνεῦμα τῆς πολεμικῆς καὶ τῆς κριτικῆς, περὶ τοῦ ὁποῖου ὠμίλησα παραπάνω. Εἶναι πολὺ δύσκολον, σχεδὸν ἀδύνατον, εἰς ἕνα μὴ ἐπιστήμονα ν' ἀντιληφθῇ καὶ πρὸ παντὸς νὰ αἰσθάνῃ, ὅτι τὸ σχολεῖον ἔχει τὴν ἀποστολὴν νὰ παρουσιάσῃ εἰς τοὺς μαθητὰς ὅχι τὴν χάωδῃ καὶ περίπλοκον λειτουργίαν πρὸς ἀνάδειξιν ἀξιών, ἀλλ' αὐτὰς ταύτας τὰς ἀξίας, καὶ δὴ ὡς κάτι ἀναγνωρισμένον καὶ μὴ ἀμφισβητούμενον.

δ'.) Ὁ λογοτέχνης, ποῦ γίνεται ἑξαφνα καθηγητῆς, θὰ στερεῇται καὶ δὲν θὰ εἶναι εὐκόλον ν' ἀποκτήσῃ τὸ ἥθος (ἢ λέξεις χωρὶς ἠθικολογικὴν ἀπόχρωσιν) τοῦ ἀληθινοῦ διδασκάλου, τὸ ἀσύλληπτον αὐτὸ προσωπικὸν τάκτ' εἰς τὴν μεταχείρισιν τῆς παιδικῆς ψυχῆς, τὸ ὁποῖον ἐπιτρέπει νὰ τῆς καλλιεργῇς ὅ,τι ὥρατον ἔχεις μέσα σου, μὲ ἀγάπην, ἀλλὰ καὶ μὲ σεβασμὸν ταυτοχρόνως πρὸς τὴν μέλλουσαν γενεάν, ποῦ θὰ εἶναι, ποῦ πρέπει νὰ εἶναι καλυτέρα ἀπὸ τὴν ἰδικήν σου, χωρὶς ἀφ' ἐτέρου νὰ χάσῃς τὴν ἐπιβολὴν σου καὶ τὴν σταθερότητα τῆς διαγωγῆς σου καὶ χωρὶς νὰ λησμονῇς

κάθε καὶ τόσον, πῶς ἔχεις ἐμπρὸς σου παιδιὰ καὶ ὄχι μεγάλους.

Αὐτὴ ἡ ἱκανότης, νὰ αἰσθάνεσαι μὲ συμπάθειαν τὴν ψυχρὸν σύνθεσιν καὶ τὰς ἀνάγκας μιᾶς τόσον διαφορετικῆς ὑπάρξεως, ὅπως τὸ παιδί, χωρὶς νὰ χάνῃς τὴν προσωπικότητά σου τὴν ὥριμον (μὲ αὐτὴν ἄλλως τε θὰ πραγματοποιήσῃς τὸ παιδαγωγικόν σου ἔργον), εἶναι βέβαια χάρισμα προσωπικόν, ποῦ δὲν αποκλείεται νὰ ἔχῃ ἐμφύτως καὶ ἓνας λογοτέχνης· ἀλλ' εἶναι ταυτοχρόνως κάτι, ποῦ συνειδητοποιεῖται καὶ καλλιεργεῖται μὲ τὴν μακροχρόνιον φοίτησιν, μὲ τὴν συνεχῇ διαβίωσιν ἐντὸς ἐνὸς πλαισίου πειθαρχίας καὶ συστήματος, μὲ τὴν μακρὰν σχολικὴν πείραν, ποῦ ἀποκτᾷς ὡς μαθητῆς, διὰ νὰ τὴν χρησιμοποιήσῃς ὡς διδασκαλός, μὲ τὰ πολυάριθμα παραδείγματα καλῶν ἢ κακῶν διδασκάλων, μὲ τὴν μεθοδικὴν καὶ συνειδητὴν προπαρασκευὴν εἰς τὸ ἐπάγγελμα, μὲ τὴν σκέψιν ὅτι τὸ ἔργον αὐτὸ θὰ εἶναι τὸ ἔργον τῆς ζωῆς σου καὶ ἐπομένως θὰ πρέπει εἰς αὐτὸ καὶ τὴν χαρὰν τῆς ζωῆς σου νὰ ζητήσῃς. Ὅλ' αὐτὰ δὲν ἵμφορεῖ νὰ ἔχῃ ἓνας λογοτέχνης, ποῦ θὰ αἰσθάνεται τὸ διδασκτικὸν ἔργον ὡς κάτι πάρεργον, καὶ πάρεργον μάλιστα ἀρκετὰ κουραστικόν. Εἶναι δὲ γνωστόν, ὅτι τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου ἀδύνατον εἶναι ὡς πάρεργον νὰ διεξαχθῇ.

Πόσον ἵμφορεῖ ἓνα μάθημα νὰ κινδυνεύσῃ ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν αὐτὴν, μαρτυρεῖ κατὰ τρόπον θλιβερόν τὸ μάθημα τῶν Γαλλικῶν, ποῦ ἔχει καταντήσῃ εἰς τὰ γυμνάσιά μας, ἐξ ὑπαιτιότητος τῶν διδασκόντων, μάθημα θυμηδίας. Οὔτε ἡ γνώσις τῆς γαλλικῆς γλώσσης οὔτε ἡ εὐσυνειδησία ἔλειψαν ἀπὸ τοὺς περισσότερους καθηγητὰς τῶν Γαλλικῶν· τοὺς ἔλειψεν ὅμως τὸ ἦθος καὶ αὐτὸ μόνον μίᾳ πειθαρχημένῃ, συστηματοποιημένῃ πανεπιστημιακῇ μόρφωσις ἀναπτύσσει καὶ καλλιεργεῖ.

Ὁ Παιδαγωγισμός.

Συντομώτερον ἵμφορεῖ, ὅστερ' ἀπὸ ὅσα εἶπα, νὰ κρι-

θῇ ἢ ἄλλη λύσις, μὲ τὴν ὁποίαν ἀντικρύζεται τὸ πρόβλημα, ἢ λύσις τοῦ παιδαγωγισμοῦ. Εἶναι πολλὰ τὰ δημοσιεύματα—καὶ θὰ ἦσαν πολὺ περισσότερα, ἂν ὑπῆρχαν περισσότεροι ξένοι τυφλοσύρτες, ὅπως ὑπάρχουν διὰ τὴν διδακτικὴν ἄλλων μαθημάτων—εἰς τὰ ὁποῖα ἀναπτύσσεται ἡ μέθοδος τῆς διδασκαλίας καὶ ἐρμηνείας τῶν νεοελληνικῶν λογοτεχνημάτων. Καὶ ὅλ' αὐτὰ τὰ δημοσιεύματα ἀναχωροῦν ἀπὸ μίαν προϋπόθεσιν· ὅτι οἱ καθηγηταί μας γνωρίζουν καὶ αἰσθάνονται τὴν νεοελληνικὴν λογοτεχνίαν, ἀγνοοῦν δὲ μόνον, πῶς νὰ τὴν διδάξουν, ὥστε καὶ τὰ παιδιὰ νὰ τὴν ἐννοήσουν καὶ νὰ τὴν αἰσθανθοῦν. Αὐτὴν τὴν ἔλλειψιν ἔρχονται ν' ἀναπληρώσουν οἱ συγγραφεῖς των.

Ὅτι ἡ προϋπόθεσις αὕτη εἶναι ἀπολύτως ἐσφαλμένη, εἶναι, νομίζω, προφανὲς ἐξ ὅσων εἶπα εἰς ἄλλα κεφάλαια. Καὶ ὅμως τὰ δημοσιεύματ' αὐτὰ ἀγοράζονται καὶ διαβάζονται, ὅπως διαβάζονται καὶ ἀγοράζονται κάθε χρόνον ἓνα πλῆθος παιδαγωγικῶν βιβλίων, δυσανάλογον πρὸς τὰ βιβλία ἄλλου περιεχομένου. Διότι ὁ ἐκπαιδευτικὸς μας κόσμος κατέχεται, ἰδίως τὰ τελευταῖα χρόνια, ἀπὸ ἓνα πρωτοφανῆ καὶ ἐπικίνδυνον πυρετὸν παιδαγωγισμοῦ, εἰς βάρος κάθε ἄλλης σοδαρωτέρας ἐνασχολήσεως μὲ τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν καὶ τὸ ἦθος, τὰ ὁποῖα, ὅταν ὑπάρχουν, εὐρίσκουν συνήθως καὶ μόνον τὴν διδακτικὴν μέθοδον, ὅταν ὅμως δὲν ὑπάρχουν, καμμία σοφὴ μέθοδος δὲν ἔμπορεῖ ν' ἀναπληρώσῃ.

Τροφὴν εὐρίσκει ὁ παιδαγωγισμὸς αὐτὸς ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν θλιθεράν βυζαντινὴν κληρονομίαν τῆς λατρείας τῶν τύπων εἰς βάρος τῆς οὐσίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸ στενῶς ἐπαγγελματικὸν κριτήριον, μὲ τὸ ὁποῖον ὁ Νεοέλληνας ἀγαπᾷ νὰ κρίνῃ ὅλα τὰ πράγματα τῆς πνευματικῆς ζωῆς, εἰς τὴν τάσιν του, ὅσον τὸ δυνατὸν, ἀκοπώτερα καὶ γρηγορώτερα νὰ ἐπιτύχῃ. Ὁ δρόμος διὰ τοῦ ἐπιστημονικοῦ καταρτισμοῦ εἶναι μακρὸς καὶ ἐπίπονος· πρὸς τί, ἀφοῦ ἀρκεῖ νὰ διαβάσῃς

ἓνα ἢ δύο βιβλία περὶ τῆς μεθόδου τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν π. χ., μὲ τὰς μαγικὰς μάλιστα λέξεις «σχολεῖον ἐργασίας, σχολεῖον ζωῆς, νέα παιδαγωγικὴ» κλπ., διὰ νὰ ἡμπορῇς νὰ τα διδάσκῃς κατὰ τρόπον ἀνέφικτον καὶ σύμφωνον μὲ τὴν «τελευταίαν λέξιν» τῆς ἐπιστήμης :

Ἡ κατεύθυνσις ἄλλως τε δίδεται ἄνωθεν. Εἰς τὴν πλήρῳσιν τῶν ἀνωτέρων θέσεων κριτήριον λαμβάνεται κατὰ κανόνα ἡ παιδαγωγικὴ σοφία, ὅχι δ' ἐπιστημονικὸς κατάρτισμός. Προγράμματα καὶ ὁδηγίαι κάθε καὶ τόσον ξεφουρνίζονται μὲ τὸ ἰδανικὸν τοῦ Μαργίτου, ὅστις πολλὰ μὲν ἡπίστατο ἔργα, κακῶς δ' ἡπίστατο πάντα. Γίνεται μεταρρύθμισις ἐκπαιδευτικὴ, ποῦ ἀναθέτει εἰς δημοδιδασκάλους, σοφοὺς ἴσως παιδαγωγικῶς, ἀλλὰ μόλις κατέχοντας τὰς γνώσεις, ποῦ χρειάζονται διὰ τὰς 4 πρώτας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ, νὰ διδάσκουν εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις μαθήματα, ποῦ ἐδίδασκαν εἰς τὸ καταργηθὲν ἐλληνικὸν σχολεῖον εἰδικοί ἐπιστήμονες. Παιδαγωγικὰ συνέδρια γίνονται, εἰς τὰ ὅποια ἡ ἐπιστήμη ἡ καθαρὰ συστηματικῶς ἀγνοεῖται. Ἀκόμη καὶ αὐτὸ τὸ Διδασκαλεῖον τῆς Μ. Ἐκπαιδεύσεως, ποῦ θὰ ἡμποροῦσε ν' ἀποτελέσῃ τὸ κέντρον, εἰς τὸ ὅποιον οἱ ἐπιστήμονες, οἱ πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἀποφοιτήσαντες, θὰ ἤρχοντο εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν κίνησιν τῆς ἐπιστήμης των καὶ τὰς συγχρόνους τῆς τάσεις, καὶ νὰ εἶναι ἓνας διαρκὲς δεσμὸς μεταξὺ ἀνωτάτης καὶ μέσης ἐκπαιδεύσεως παρέλειψε τὸ ἀποτελεσματικώτερον πρὸς τοῦτο μέσον—ν' ἀναθέτῃ τὴν διδασκαλίαν τῶν μὴ παιδαγωγικῶν μαθημάτων εἰς ἀντιπροσώπους τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης, λαμβανομένους εἴτ' ἀπὸ τὸ διδακτικὸν προσωπικὸν τοῦ Πανεπιστημίου εἴτ' ἀπὸ ἄλλας ὑπηρεσίας αὐστηρῶς ἐπιστημονικοῦ χαρακτήρος, ὅπως π. χ. ἡ Ἀρχαιολογικὴ, τὸ Ἱστορικὸν Λεξικόν, τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον κλπ.

Εἶναι παράδοξον, ἂν ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτάς καὶ

τὸ πρόβλημα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας κατεβιβάσθη εἰς πρόβλημα διδακτικῆς, καὶ μετετοπίσθη εἰς πρόβλημα μορφώσεως τῶν μαθητῶν τὸ κατ' ἐξοχὴν πρόβλημα καταρτισμοῦ καὶ προπαρασκευῆς τοῦ διδάσκοντος προσωπικοῦ ; (1)

Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι, νὰ διδάσκει ἓνα ποίημα ἐνώπιον τῶν μαθητῶν μ' ὅλην τὴν σχολαστικὴν ἀκριβολογίαν τῶν κανόνων τῆς διδακτικῆς, νὰ ἐρμηνεύωνται ἴσως αἱ λεπτομέρειαι ξηρά, ἐγκεφαλικά, νὰ λείπη ὅμως ἀπὸ ὅλην αὐτὴν τὴν ἐργασίαν ἡ βαθυτέρα πνοή. Αὐτὴν δὲν τὴν δίδει καμμία παιδαγωγικὴ σοφία· εἶναι ἀποτέλεσμα πλουσίας, πολυμεροῦς, ἀσφαιλοῦς, ζωντανῆς γνώσεως, ποῦ ἐπιτρέπει εἰς τὸν διδάσκαλον νὰ ὀμιλῇ «ἐκ περιουσίας», καὶ εἶναι ἀπόκτημα μακρᾶς, ἐσωψύχου ἀναστροφῆς μὲ τὸν κόσμον τῆς τέχνης καὶ τοῦ λόγου. Αὗται εἶναι αἱ κύριαι, αἱ ἀπαραίτητοι προϋποθέσεις καθὲς γονίμου διδασκαλίας τῆς ἐθνικῆς μας λογοτεχνίας.

*
* *

(1) Θὰ ἦτο παρεξήγησις τῶν γραφομένων μου καὶ τελείως ἀντίθετον πρὸς τὰς προσωπικὰς μου πεποιθήσεις, ἂν κανεὶς μου ἀπέδιδε καταφορὰν ἢ καὶ ὑποτίμησιν τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης. Ἡ καταφορὰ μου στρέφεται ἐναντίον ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι παραγνωρίζουν, ὅτι πρέπει πρῶτα νὰ κατέχῃς, τί θὰ διδάξῃς, καὶ ἔπειτα θὰ ἐξετάσῃς, πῶς θὰ το διδάξῃς. Πρέπει πρῶτα νὰ γνωρίζῃς καὶ νὰ αἰσθάνεσαι τὸν Σοφοκλέα (καὶ τὴν ἐποχὴν του καὶ τὸ δράμα γενικῶς) καὶ ἔπειτα θὰ εὕρῃς τὸν τρόπον, ὅ,τι γνωρίζεις καὶ αἰσθάνεσαι, νὰ το καταστήσῃς προσιτὸν καὶ εἰς τὰ παιδιὰ. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ἄλλως τε, ὅτι ἡ κατ' ἐξοχὴν ἐπιστημονικὴ παραγωγή εἰς τὴν παιδαγωγικὴν, ποῦ συνίσταται εἰς παρατηρήσεις καὶ ἐπιστημονικὰς ἐρεῦνας, εἶναι παρ' ἡμῖν τόσο σπανία, ὅσον συνήθη εἶναι τὰ βιβλία, τὰ γεμᾶτα γενικότητος, ρητορισμοῦς, σχέδια καὶ διδακτικοὺς τυφλοσύρτες χωρὶς ἴχνος προσωπικῶν παρατηρήσεων. Καὶ ἐδῶ ὅπλα δὴ οἱ παιδαγωγοὶ μας, εἰς τὴν πλειονότητά των, ἀσχολοῦνται περισσότερο μὲ τὴν πολιτικὴν καὶ τὸ ἐπάγγελμα, παρὰ μὲ τὴν ἐπιστήμην.

Ἄς μου ἐπιτραπῇ τώρα νὰ παρουσιάσω δι' ὀλίγων τὰ μέσα, μὲ τὰ ὁποῖα, κατὰ τὴν ἰδικήν μου ἀντίληψιν, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ ὁ καταρτισμὸς τῶν καθηγητῶν μας διὰ τὸ ἔργον τοῦτο, ὑπὸ τὴν αὐτονόητον φυσικὰ προϋπόθεσιν, ὅτι καὶ ἐκ μέρους αὐτῶν θὰ ὑπάρξῃ προσωπικὸν ἐνδιαφέρον καὶ ζήλος· ἀνευ τούτων καὶ τὰ καλύτερα μέσα καταντοῦν ἐξωτερικὰ καὶ ἐπιφανειακὰ μπαλώματα.

Μαθήματα διὰ τοὺς φιλολόγους.

Ἡ συστηματικὴ ὁργάνωσις σειρᾶς εἰδικῶν μαθημάτων περὶ νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, κατὰ προτίμησιν τῆς ἀπὸ τοῦ 1800 καὶ ἐξῆς, διὰ τοὺς καθηγητὰς μέσης ἐκπαιδεύσεως, ὑποχρεομένους, ἀλλὰ καὶ διευκολυνομένους κατὰ ἓνα οἰονόηποτε τρόπον νὰ τα παρακολουθήσουν. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τὴν πρωτοβουλίαν θὰ ἤμποροῦσαν νὰ εἶχαν τὸ Ὑπουργεῖον, οἱ κατὰ τόπους Γενικοὶ Ἐπιθεωρηταὶ καὶ αἱ Ὁργανώσεις τῶν ἐκπαιδευτικῶν, ὥστε τὰ μαθήματα αὐτὰ νὰ γίνωνται εἰς τὰ κέντρα τὰ ἐπαρχιακὰ, νὰ διαρκοῦν δὲ ὀλίγας ἡμέρας, ἀλλ' ἡμέρας ἐντόνου καὶ συγκεντρωμένης ἐργασίας, χωρὶς διαφημίσεις, προπόσεις καὶ λόγους. Τοιοῦτου εἶδους μαθήματα, τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύναντο νὰ περιλάβουν καὶ ἄλλους κλάδους (ἀρχαῖα, ἱστορίαν, φιλοσοφίαν) καὶ θὰ ἔδιδαν τὴν εὐκαιρίαν εἰς τοὺς ἐκπαιδευτικοὺς μας νὰ ἔλθουν εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὴν σύγχρονον κίνησιν τῆς ἐπιστήμης των (διὰ τὴν ὁποίαν συνήθως ἰδέαν δὲν ἔχουν, καὶ ἃς λέγωνται ἐπιστήμονες), δύνανται καὶ πρέπει ν' ἀντικαταστήσουν τὰ σαχλὰ καὶ ἄγονα Παιδαγωγικὰ λεγόμενα Συνέδρια, εἰς τὰ ὁποῖα γίνεται συνήθως ἐπίδειξις τοῦ τελευταίως ἀναγνωσθέντος φρονήμου ἢ νεφελῶδους παιδαγωγικοῦ βιβλίου.

Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον (εἰδικῶς διὰ τὰ νεοελλη-

νικά) θὰ πρέπει νὰ καλοῦνται ἐδῶ ἢ εἰς τὰ ἐπαρχιακά κέντρα λογοτέχνηαι καὶ κριτικοί, κατὰ προτίμησιν ἐκ τῶν νεωτέρων καὶ περισσότερον μορφωμένων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους θὰ ἠδύνατο νὰ ζητηθῇ ὅχι τόσο ἀνάπτυξις πρωτοτύπων γνωμῶν καὶ κρίσεων, ὅσον μετάδοσις τῶν γνωστῶν καὶ ἀντικειμενικῶς ἐξηκριβωμένων. Καὶ τὸ πρᾶγμα δὲν θὰ εἶναι δύσκολον, ἀρκεῖ τὰ μαθήματ' αὐτὰ νὰ μὴ προσλάβουν τὸν χαρακτῆρα διαλέξεων καὶ κοσμικῶν συγκεντρώσεων, ἀλλὰ μάλλον τὴν μορφήν φροντιστηρίου, μὲ ἐρμηνείαν καὶ ἀνάλυσιν, ὅσον τὸ δυνατόν, περισσοτέρων λογοτεχνημάτων, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κειμένου, ποῦ θὰ ἔχουν ἐνώπιόν των οἱ διδασκόμενοι. Ἔτσι θὰ μάθουν οἱ φιλόλογοί μας διὰ τῆς ζωντανῆς προφορικῆς διδασκαλίας, τὴν ὁποίαν κανένα βιβλίον δὲν ἠμπορεῖ ν' ἀντικαταστήσῃ, πῶς διαβάζεται ἓνα λογοτεχνικὸν ἔργον⁽¹⁾ καὶ πῶς ἐρμηνεύεται, καὶ θὰ γνωρίσουν τοὺς ἐπιφανεστέρους μας λογοτέχναις.

Τὸ παράδειγμα θὰ ἠμποροῦσαν νὰ δώσουν αἱ Ὁργανώσεις Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης, ὅπου θὰ ἦτο καὶ περισσότερον εὐκολον καὶ ὀλιγώτερον δαπανηρόν. Ἐνα πλῆθος ἐπιστημόνων μας (ὅχι μόνον ἀπὸ τοὺς κύκλους τοὺς πανεπιστημιακοὺς, ἀλλὰ καὶ ἔξω ἀπ' αὐτοὺς) καὶ λογοτεχνῶν θὰ ἠμποροῦσαν κάθε χρόνον νὰ χρησιμοποιοῦνται εἴτε κατὰ τὴν ὅλην διάρκειαν τοῦ σχολικοῦ ἔτους (πρᾶγμα ἄδύνατον εἰς τὰς ἐπαρχίας), εἴτε καὶ ὀρισμένην ἐποχὴν π. χ. τὴν ἐβδομάδα τὴν Διακαινήσιμον. Τὸ ὑπουργεῖον δὲν θὰ εἶχε, φαντάζομαι, ἀντίρρηση νὰ διευκολύνῃ τοὺς παρακολουθοῦντας. Ἀλλ', ὅπως εἶπα καὶ παραπάνω, δύο πράγματα πρέπει ν' ἀποφευχθοῦν, ὥς αὐτόχρημ' ἀνωφελῆ⁽²⁾, μὲ τὴν προϋπόθεσιν πάντοτε, ὅτι καὶ οἱ φιλόλογοι τῆς μέσης

(1) Τὸ καλὸν διάβασμα ἐνὸς ποιήματος πρὸ τῶν μαθητῶν ἀντικαθιστᾷ κολλάκις πλήρως τὴν ἐρμηνείαν.

(2) Καὶ δὲν ἀπεφεύχθησαν π. χ. εἰς τὰς ἐφέτος διοργανωθείσας διαλέξεις τῆς Ὁμοσπονδίας.

ἐκπαιδεύσεως θὰ αἰσθανθοῦν βαθύτατα, ὅτι ὁ καταρτισμὸς των *χρειαζεται* συμπλήρωσιν οὐσιώδη: πρῶτον ὁ παιδαγωγισμὸς καὶ ἔπειτα τὸ νὰ λάβουν αἱ ὁμιλίαι αὐταὶ χαρακτῆρα διαλέξεων δημοσίων, τὰς ὁποίας παρακολουθοῦν ὀλιγώτερον οἱ ἐκπαιδευτικοὶ καὶ περισσότερον ἄλλα πρόσωπα, (εἰς τὰ ὁποῖα καὶ πρόκειται νὰ ἐπιδειχθῶμεν), καὶ ὅχι ἐργασίας ἐσωτερικῆς, σοδαρχῆς καὶ γονίμου.

Βοηθητικὰ βιβλία.

Μεγαλύτερας καὶ βαθυτέρας ἐπιδράσεως θὰ ἦσαν βοηθητικὰ δημοσιεύματα, γραφόμενα χάριν τῶν καθηγητῶν καὶ πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἰδικοῦ των καταρτισμοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων πολλὰ θὰ ἡμποροῦσαν καὶ εἰς τοὺς μαθητὰς τοὺς ὠριμωτέρους νὰ ὑποδεικνύωνται. Καὶ ἐδῶ θὰ ἠδύναντο νὰ βοηθήσουν. ἐκτὸς τῶν ἐπιστημόνων μας, καὶ οἱ λογοτέχναι καὶ κριτικοὶ— ἄρκει νὰ γράψουν μὲ ἐπίγνωσιν τοῦ αὐστηρῶς ἐπιστημονικοῦ καὶ διδακτικοῦ προρισμοῦ τοιούτων βοηθημάτων. Σὺν τῷ χρόνῳ, μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστημονικῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας ὑπάρχει ἐλπίς νὰ γράφουν καλύτερα καὶ μεθοδικώτερα ⁽¹⁾.

(1) Ἐπειδὴ μ' ἐνδιαφέρει κυρίως ἐδῶ ἡ διδασκαλία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας εἰς τὴν μέσῃ ἐκπαίδευσιν, ὁμιλῶ περὶ διδακτικῶν κυρίως βιβλίων, ποῦ ἡμποροῦν ἀπὸ τῶρα νὰ γράφουν, ὅχι αὐστηρῶς ἐπιστημονικῶν, καὶ δὲν ἐξετάζω, πῶς θ' ἀναπτυχθῇ καὶ παρ' ἡμῖν ἡ φιλολογικὴ μέθοδος τῆς ἐρεῦνης τῆς. Τονίζω μόνον, ὅτι τοῦτο δύναται νὰ γίνῃ *μόνον* μὲ τὴν βοήθειαν τῆς κλασσικῆς φιλολογίας, ἡ ὁποία, μὲ τὴν τελειότητα καὶ ἐπιστημονικότητα τῶν μεθόδων τῆς, ὑπῆρξε τὸ πρότυπον καὶ ἡ μήτηρ ὅλων τῶν νεωτέρων φιλολογιῶν. Ἐκεῖ πρέπει καὶ ἡμεῖς νὰ σπουδάσωμεν τὰς μεθόδους τῆς φιλολογικῆς ἐρεῦνης, τὰς ὁποίας θὰ ἐφαρμόσωμεν κατόπιν καὶ εἰς τὰ νεοελληνικὰ κείμενα. Σημαντικωτάτην ἐπ' ἴσης βοήθειαν θὰ ἡμποροῦμε νὰ μας δώσῃ (ὅχι μόνον ὥς πρὸς τὴν κριτικὴν τῶν πηγῶν) ἡ μελέτη τῶν νεωτέρων εὐρωπαϊκῶν φιλολογιῶν καὶ τῶν μεθόδων των, τῶν ὁποίων παρέχω ἱστορικὴν καὶ συστημα-

Συγκεκριμένως χρειαζόμεθα :

α') *Γενικά εἰσαγωγικά βιβλία*. Διὰ τὴν γλῶσσαν π. χ. μίαν *Γραμματικὴν* τῆς δημοτικῆς, γραμμένην μὲ τὴν ἰδίαν μεθοδικότητα καὶ πρὸ παντὸς τὸ ἴδιον ἐπιστημονικὸν ἦθος, μὲ τὸ ὁποῖον εἶναι γραμμένα τοῦ *Τζαοτζάνου* τὸ *Συντακτικὸν* τῆς δημοτικῆς καὶ ἡ *Γραμματικὴ* τῆς καθαρευούσης (¹). Μίαν περιεκτικὴν *Ἱστορίαν* τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, ποῦ νὰ μας παρουσιάξῃ μὲ δικαιοσύνην καὶ χωρὶς Μυστριωτισμοὺς ὑπὲρ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης γλωσσικῆς μερίδος τὴν ἐξέλιξιν τοῦ γραπτοῦ καὶ τοῦ προφορικοῦ μας λόγου. Τοῦ Χατζιδάκι τοῦ μικρὸν βιβλίον, πάρα πολὺ σύντομον καὶ δύσκολον, εἶναι γραμμένον μὲ πνεῦμα μᾶλλον γλωσσολογικόν, παρὰ φιλολογικόν (*littéraire*) καὶ ἱστορικόν. Τοῦ Meillet τὸ θαυμάσιον *Aperçu d'une histoire de la langue grecque*, ποῦ εἶναι κρῖμα πῶς δὲν μετεφράσθη ἀκόμῃ, ἔχει τὴν ἑκτασιν καὶ τὸν χαρακτήρα, ποῦ θέλομεν, ἀλλ' εἶναι γραμμένον δι' ἄλλο κοινὸν καὶ πραγματεύεται ἐπομένως πάρα πολὺ σύντομα τὴν μεσαιωνικὴν καὶ νεωτέραν περίοδον, ποῦ μας ἐνδιαφέρουν ἐδῶ περισσότερον.

Διὰ τὴν *Νεοελληνικὴν Μειρικήν* ἔχομεν τὴν ἀξιόστυτον εἰσαγωγὴν τοῦ *Θο. Σταύρου*, διὰ τὴν *Λαογραφίαν* τὸ βιβλίον τοῦ *Στ. Κυριακίδου*, τοῦ ὁποῦ συντόμως, ἐλπίζομεν, θὰ ἐκδοθῇ ἡ συνέχεια. Μας λείπει ἀκόμῃ ἓνα, ἔστω καὶ ἀτελές, βιβλιογραφικὸν δοῆγμα, τὸ ὁποῖον θὰ ἤμποροῦσε νὰ μας δώσῃ μία *Νεοελληνικὴ Γραμματολογία*, γραμμένη μὲ μέθοδον, φιλοσοφημένον πνεῦμα καὶ ἀντικειμενικότητα.

τικὴν ἐπισκόπησιν εἰς τὸ μνημνευθὲν ἄρθρον *Γραμματολογία*. Καὶ εἰς αὐτὸ δυστυχῶς ὑστεροῦμεν. Οἱ γνώσται τῶν ξένων φιλολογιῶν παρ' ἡμῖν τας γνωρίζουν ὡς ἐρασιτέχναι ἢ κριτικοί, ἔχι ὡς ἐπιστήμονες.

(¹) Ἔχω λόγους νὰ ἐλπίζω, ὅτι δ κ. Τζάρτζανος θὰ θελήσῃ κάποτε νὰ μας δώσῃ τὸ βιβλίον αὐτό.

Ἀπαραίτητος ἐπ' ἴσης μας εἶναι μία συγχρονισμένη *Ποιητική*, ὅχι διὰ νὰ διδάξῃ, πῶς γίνεται κανεὶς ποιητής, ἀλλὰ διὰ νὰ δώσῃ εἰς τοὺς καθηγητὰς μας τὰς στοιχειώδεις αἰσθητικὰς καὶ γραμματολογικὰς κατηγορίας, μὲ τὴν βοήθειαν τῶν ὁποίων θὰ τοποθετήσουν τὰ προϊόντα τῆς λογοτεχνίας μας. Εἶναι ἀστείον, ἀλλ' ὅμως εἶναι ἀληθές, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνά μας, τὸν αἰῶνα τῆς καλλιτεργημένης δημιουργικῆς πεζογραφίας, οἱ μαθηταὶ εἰς τὰ γυμνάσια ἐξακολουθοῦν νὰ μανθάνουν, ὅτι ὁ πεζὸς λόγος περιλαμβάνει τρία εἶδη, τὴν ἱστορίαν, τὴν ρητορικὴν καὶ τὴν φιλοσοφίαν, ἐνῶ καὶ τὰ τρία αὐτὰ εἶδη ἔπαυσαν κατὰ τὸ πλεῖστον ν' ἀνήκουν εἰς τὴν λογοτεχνίαν. Διὰ τάληθινὰ λογοτεχνικὰ γένη τῆς συγχρόνου πεζογραφίας, τὸ μυθιστόρημα, τὸ διήγημα, τὸ χρονογράφημα, τὸ δοκίμιον κλπ. θέσις δὲν ὑπάρχει. Ἄγνοια ἐπ' ἴσης βασιλεύει ὡς πρὸς τοὺς ἐσωτερικοὺς καλλιτεχνικοὺς νόμους ἐκάστου εἵδους, ὡς πρὸς τὰς σχολὰς τὰς λογοτεχνικὰς, ὡς πρὸς τὰ διάφορα styles καὶ τὰ φραστικὰ μέσα κλπ.

β') Περισσότερον ὅμως χρειαζόμεθα ἐκεῖνα τὰ βοηθήματα, τὰ ὁποῖα μας εἰσάγουν ἀμέσως εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ λογοτεχνήματα, τὰ ὁποῖα πρόκειται νὰ ἐννοήσωμεν καὶ ν' ἀπολαύσωμεν. Ἐννοῶ τὰς *ἐρμηνευτικὰς ἐκδόσεις ἢ ἀναλύσεις* ⁽¹⁾ τῶν ἐκλεκτοτέρων ποιητικῶν ἢ πεζογραφικῶν λογοτεχνημάτων. Θὰ εἶναι προωρισμένοι διὰ τοὺς καθηγητὰς κυρίως (χωρὶς μ' αὐτὸ ν' ἀποκλείεται, ὅτι ἡμποροῦν νὰ δοθοῦν εἰς τὰ χέρια καὶ τῶν ὠριμωτέρων μαθητῶν καὶ τῶν φοιτητῶν), ἐπομένως δὲν θὰ περιορίζωνται μόνον εἰς ἐκεῖνα τὰ ἔργα, ποῦ εἶναι κατάλληλα διὰ τὴν διδασκαλίαν εἰς τὸ σχο-

(1) Διὰ τὰ ποιητικὰ ἔργα ἐνδείκνυται μᾶλλον ἡ μορφή τῶν ὑπομνηματισμένων ἐκδόσεων· διὰ τὰ πεζογραφήματα, ἰδίως τὰ ἐκτενῆ, προτιμότερα εἶναι ἡ ἀνάλυσις, ἀνάλυσις ὅμως διεξοδική καὶ ἀντικειμενική.

λειον. Αὐτῶν τὴν ἐκλογὴν ἃς κάμνουν αἱ συλλογαὶ νεοελληνικῶν ἀναγνωσμάτων, ἢ ἀκόμη καλύτερα ὁ καθηγητῆς, ἀναλόγως τοῦ ποιοῦ καὶ τῆς ἡλικίας τῶν μαθητῶν, ποῦ ἔχει ἐνώπιόν του.

Ἄλλ' ὁ καθηγητῆς πρέπει νὰ γνωρίζῃ πολλά, πάρα πολλά περὶ τοῦ ποιητοῦ, τοῦ ὁποῖου θὰ ἐρμηνεύσῃ καὶ ἓνα ἔστω ποίημα εἰς τὰ παιδιὰ, καὶ πρέπει ἡ ἐρμηνεία τοῦ ἐνὸς ἐκείνου ποιήματος, συνδυαζομένη μὲ προφορικὴν ἐνώπιον τῶν μαθητῶν ἀνάλυσιν (ἢ ἀνάγνωσιν πολλάκις ἀπλῆν) καὶ ἄλλων ποιημάτων τοῦ ἰδίου λογοτέχνου, ν' ἀποτελῇ, διὰ τοὺς μεγαλυτέρους ἰδίως μαθητάς, εἰσαγωγὴν εἰς τὸ ὅλον ἔργον τοῦ λογοτέχνου. Μόνον ἔτσι θὰ κινηθῇ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ μαθητοῦ, μόνος του πλέον νὰ ζητήσῃ νὰ γνωρίσῃ περισσότερον τὸν λογοτέχνην καὶ νὰ συνάψῃ μαζί του δεσμούς, οἱ ὁποῖοι νὰ διατηρηθοῦν καὶ μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν σχολικῶν θρανίων καὶ μετὰ τὴν τροπὴν εἰς οἷονδῆποτε πρακτικὸν ἐπάγγελμα. Διότι ἡ ἀπασχόλησις μὲ τὴν τέχνην τοῦ λόγου εἶναι ἀνάγκη τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ἀνάγκην αὐτὴν ἔργον ἔχει νὰ δημιουργήσῃ, νὰ συνειδητοποιήσῃ καὶ νὰ κατευθύνῃ τὸ σχολεῖον εἰς ὅλους τοὺς ἀποφοίτους τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως. Διότι δὲν εἶναι μόνον ἡ ὑψηλοτέρα καλαισθητικὴ ἀνάγκη, ἀλλὰ καὶ ἐκείνη, τῆς ὁποίας ἡ ἱκανοποίησις εἶναι σχετικῶς εὐκολωτέρα εἰς μεγαλύτερον ἀριθμὸν προσώπων καὶ ἀνεξαρτήτως τοῦ τόπου τῆς διαμονῆς των.

Ἄλλ' ὅχι μόνον μεταξὺ τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ κόσμου καὶ μεταξὺ τοῦ ὑπολοίπου μορφωμένου κοινοῦ θὰ ἡμποροῦσαν τοιαῦται ἐκδόσεις νὰ κερδίσουν φίλους τῆς λογοτεχνίας μας, πρὸς ὠφέλειαν καὶ τῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς τάξεως αὐτῆς, ἡ ὁποία (ἃς μὴν το κρύπτωμεν) πολὺ ὀλίγον τὴν γνωρίζει. Δὲν ἡμποροῦμεν ἄλλως τε ν' ἀξιῶσωμεν ἀπὸ ἓνα ἄνθρωπον, κουρασμένον ἀπὸ τὴν καθημερινὴν βιοπάλην, νὰ ἔχῃ τὴν δύναμιν τῆς θελήσεως νὰ διαβάσῃ 2 καὶ 3 φοράς ἓνα ποίημα τοῦ Παλαμά ἢ τοῦ Γρυπάρη, μὲ κίνδυνον πολλάκις νὰ μὴν το καταλάβῃ εἰς

τὸ βάθος του, ἢ νὰ μὴν το αἰσθανθῇ ὡς λογοτέχνημα. Κατ' ἀνάγκην θὰ ζητήσῃ ἄλλου ὁ ἄνθρωπος τὴν τροφήν του, εἰς τὰς ἐφημερίδας ἢ εἰς πεζογραφήματ' ἀμφιβόλου καλλιτεχνικῆς ἀξίας ἢ, καὶ ἂν διαβάσῃ πεζογραφήματα κάπως ἀνώτερα, δὲν θὰ ἔχῃ τὴν ἱκανότητα νὰ τα κρίνῃ καλλιτεχνικῶς καὶ νὰ τα διακρίνῃ ἀπὸ τᾶλλα. Κριτήριόν του θὰ εἶναι, ἂν καὶ κατὰ πόσον ἱκανοποιοῦν ἐκεῖνο, ποῦ λέγουν οἱ Γερμανοὶ Stoffhunger, τὴν δίψαν ὕλικοῦ, ὕλικοῦ περιπετειῶν, ποῦ νὰ κινοῦν τὴν περιέργειαν, νὰ κεντρίζουν τὰ νεῦρα, νὰ ἐρεθίζουν τὴν φαντασίαν.

Καὶ ὅμως ἀπ' αὐτὸ τὸ κοινὸν θὰ ἡμποροῦσαν πολλοὶ νὰ συγκινηθοῦν δι' ἀληθινὴν ποίησιν καὶ πεζογραφίαν, ἂν διηκολύνετο ἡ κατανόησις ἔργων, ὅπως τὰ ἔργα τοῦ Σολομοῦ καὶ τοῦ Κάλβου, ὁ Δωδεκάλογος τοῦ Γύπτου καὶ ἡ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ, ἡ ποίησις τοῦ Βαλαωρίτου καὶ τοῦ Μαβίλλη κλπ., με ἐκδόσεις ἐρμηνευτικὰς ὁλοκλήρων ἔργων ἢ με ἀνθολογίας, σχολιασμένας καὶ αὐτάς, ποῦ νὰ περιέχουν εἰς αὐτοτελεῖς τόμους τὰ καλύτερα δημιουργήματα τῶν πολυγραφωτέρων ἀπὸ τοὺς λογοτέχνας μας (1).

Τί πρέπει νὰ περιέχουν καὶ ὑπὸ ποίαν μορφήν νὰ γραφοῦν τὰ ἐρμηνευτικὰ τεκτομνήματα, δὲν ὑπάρχει λόγος ν' ἀναπτύξω διεξοδικώτερα ἐδῶ. Αἱ ὑπομνηματισμέναι ἐκδόσεις ἀρχαίων συγγραφέων, καὶ ἀκόμη περισσότερο αἱ ἐκδόσεις ξένων κλασσικῶν με εἰσαγωγὴν καὶ σχόλια, π. χ. αἱ ἐκδόσεις τῶν Γάλλων καὶ Ἀγγλῶν κλασσικῶν, θὰ ἡμποροῦσαν νὰ μας χρησιμεύσουν ὡς πρότυπα. Δύο μόνον πράγματα ἐπιθυμῶ γενικώτερα νὰ τονίσω.

Τὰ ὑπομνήματ' αὐτὰ πρέπει πρῶτα νὰ ἐρμηνεύουν τὸ λογοτέχνημα, ὅσον τὸ δυνατόν, πολυμερῶς

(1) Τὸ τελευταῖον ἐνδείκνυται ἰδιαίτέρως διὰ τοὺς πεζογράφους καὶ τοὺς θεατρικοὺς συγγραφεῖς.

στέρα. Δὲν πρέπει νὰ ἔχουν οὐτ' ἀποκλειστικῶς οὔτε κατ' ἐξοχὴν αἰσθητικὸν χαρακτήρα.

Ἡ γλωσσικὴ ἑρμηνεία, καὶ ὅταν ἀκόμη πρόκειται περὶ ἔργων γραμμένων εἰς τὴν δημοτικὴν (ἢ μᾶλλον τότε κυρίως), χρειάζεται πολὺ εἰς ἓνα κοινόν, ποῦ ἀνετράφη καὶ ζῇ εἰς περιβάλλον ποτισμένον ἀπὸ τὴν καθαρῶσαν, πολὺ περισσότερον παρ' ὅ,τι κανεῖς φαντάζεται. Οὐτε πρέπει νὰ λησμονῇται, ὅτι οἱ λογοτέχναι τῆς τελευταίας ἰδίως ἀθηναϊκῆς περιόδου δὲν χειρίζοντ' ἓνα ἑτοιμον γλωσσικὸν ὄργανον, ἀλλ' εἶναι ταυτοχρόνως δημιουργοὶ νέων γλωσσικῶν καὶ φραστικῶν μέσων ἢ ξαναζωντανεύουν τὰ παλαιά, ὑπακούοντες εἰς ἀνάγκας αἰσθητικὰς, ποῦ δὲν τὰς αἰσθάνονται ἀμέσως τὸ μέγαλον πλῆθος τῶν μορφωμένων, διὰ τοὺς ὁποίους ἡ γλῶσσα πρακτικὰς ἀνάγκας μόνον ἔχει νὰ ἐκπληρώσῃ.

Ἐπειτα καὶ ἡ ἑρμηνεία ἡ πρᾶγματικὴ ἢ χρειάζεται ὄχι μόνον διὰ τὰ στοιχεῖα, ὅσα προϋποθέτουν τὴν γνῶσιν ὠρισμένων ἱστορικῶν συνθηκῶν (τὰ ἱστορικά, ὑπὸ τὴν εὐρυτέραν τῆς λέξεως ἔννοιαν), ἀλλὰ καὶ δι' ὅσ' ἀναφέρονται εἰς τὸν βίον τοῦ ἔθνους καὶ τὰς λαογραφικὰς συνηθείας, ἀπὸ τὰς ὁποίας ὅλον ἐν ἀποξενώνεται ἡ ἀστικὴ κατὰ πλειονοψηφίαν τάξις τῶν μορφωμένων μας.

Ἀλλὰ καὶ ἡ αἰσθητικὴ ἑρμηνεία δὲν πρέπει νὰ γίνεται μὲ γενικότητος καὶ κατὰ τὸν ἀφρηρημένον τρόπον, ποῦ γίνεται ὡς τώρα ἡ ἀνάλυσις τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου ἀπὸ τοὺς κριτικούς. Ἐκεῖνος, ποῦ θὰ γράψῃ ἓνα τοιοῦτον ἑρμηνευτικὸν υπόμνημα, δὲν πρέπει νὰ λησμονῇ, ὅτι θὰ το γράψῃ ὡς φιλόλογος, ὄχι ὡς κριτικός. Ἐπιβάλλεται λοιπὸν ἡ ἑρμηνεία νὰ εἶναι κυρίως καὶ πρὸ παντὸς ἀναλυτικὴ, ἔστω καὶ μὲ κίνδυνον νὰ θεωρηθῇ κανεῖς σχολαστικός. Σκοπὸς τῆς θὰ εἶναι νὰ βοηθήσῃ τὸν ἀναγνώστην νὰ βλέπῃ καὶ νὰ αἰσθανεταί, ὄχι νὰ του γεμίσῃ τὸν νοῦν μὲ χαρακτηρισμοὺς καὶ ἰδέας. Τὸ περιεχό-

μενον τὸ νοητικὸν τοῦ λογοτεχνήματος, ἡ ψυχολογία τοῦ συγγραφέως, ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν προσώπων, ἡ τέχνη ἢ συνθετικὴ εἰς ἐπὶ μέρους ἐνότητος καὶ ἡ καθολικὴ ἐνότης τοῦ ἔργου, ἡ πρόοδος τῆς διηγήσεως καὶ ἡ διατήρησις τοῦ ἐνδιαφέροντος, ἡ παραστατικότης τῶν περιγραφῶν καὶ ἡ τεχνικὴ τοῦ ρυθμοῦ, ἡ πρωτοτυπία καὶ ἡ μίμησις κ. ἄ. πρέπει νὰ καταδεικνύονται ὄχι μόνον μὲ γενικὰς φράσεις, ἀλλὰ μὲ παραδείγματα καὶ παραβολὰς συγκεκριμένων περικοπῶν.

Συγκεκριμένα ἐπ' ἴσης καὶ ἀναλυτικῶς πρέπει νὰ παρουσιάζονται τὰ καλλιτεχνικὰ μέσα, τὰ συμβατικὰ ἢ τὰ προσωπικά, τὰ μέσα τὰ τεχνικὰ τοῦ λογοτεχνικοῦ εἵδους ἢ τὰ ἀτομικὰ τοῦ συγγραφέως, μὲ τὰ ὁποῖα ἐπιτυγχάνει τοὺς καλλιτεχνικοὺς του σκοποὺς, εἴτε εἶναι ψυχολογικά, εἴτε εἶναι φραστικά. Καὶ ἡ ἀνάλυσις μιᾶς φράσεως, ἐνὸς ἐπιθέτου, τῆς τοποθετήσεως τῶν λέξεων, τῆς προτιμήσεως μεταξὺ πολλῶν συνωνύμων, τῆς ἐκλογῆς μιᾶς εἰκόνας, ἡ διάκρισις τῶν καθαρῶς διακοσμητικῶν στοιχείων τοῦ ὅφους ἀπὸ τὰ οὐσιώδη καὶ χαρακτηριστικὰ διδάσκουν πολὺ περισσότερα δι' ἓνα λογοτέχνημα ἢ σελίδες λόκληροι πνευματικῶν γενικοτήτων.

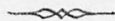
Ἀλλὰ καὶ μίαν ἄλλην ἀρετὴν πρέπει νὰ ἔχη τὸ τοιοῦτον ὑπόμνημα, ἂν πρόκειται νὰ πραγματοποιήσῃ τοὺς σκοποὺς του, τὴν ἀντικειμενικότητα. Καὶ ἐννοῶ τὴν ἀντικειμενικότητα ὑπὸ διττὴν ἐννοιαν.

α') Ὡς ἀποφυγὴν πάσης πολεμικῆς ἢ ὑπερβολικῆς ἐγκωμιαστικῆς προθέσεως. Ὅχι διότι ὁ φιλόλογος πρέπει νὰ εἶναι τυφλὸς πρὸς τὰς ἀρετὰς ἢ τὰ ἐλαττώματα τοῦ ἐρμηνευομένου συγγράμματος ἢ νὰ τα παρασιωπᾷ, ἀλλὰ διότι τὸ πρῶτον καὶ κύριόν του ἔργον εἶναι νὰ δείξῃ, τί προσφέρει ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸν πλουτισμὸν τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς, τί χαρίσματα ἔχει προσωπικά ἢ χαρακτηριστικά τῆς ἐποχῆς του.

Πρέπει τοῦλάχιστον νὰ φαίνεται ἀπὸ τὴν ἐρμηνείαν ἐνὸς ἔργου, διατί το ἔκρινεν ὁ ἐρμηνευτής (καὶ πρέπει νὰ το κρίνῃ καὶ ὁ ἀναγνώστης) ἄξιον ν' ἀπασχοληθῇ μαζὶ τοῦ.

β') Ὡς ἔκθεσιν κατὰ τὸ δυνατόν ἀπηκριβωμένων γεγονότων καὶ ὁμοθύμως παραδεκτῶν ἀπόψεων, ἀποφυγὴν ἐπομένως τῆς πρωτοτυπομανίας, ἡ ὁποία πολὺ συχνὰ μαρτυρεῖ φρένας κενὰς μᾶλλον ἢ καινάς. Ὁ ἐρμηνευτής πρέπει ν' ἀντιληφθῇ τὸ ἔργον τοῦ ὡς δικό του, διακονίαν μὲ ὅλην τὴν ἠθικὴν σοβαρότητα τῆς ἐννοίας. Ἀποστολὴ τοῦ εἶναι νὰ βοηθήσῃ, ὥστε νὰ ὁμιλήσῃ, ὅσον τὸ δυνατόν καθαρώτερα καὶ σαφέστερα, τοῦ λογοτέχνου ἢ φωνῇ πρὸς τὸν νοῦν καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀναγνώστου, ὅχι νὰ προβάλλῃ κάθε καὶ τόσον, χωρὶς τάκτ καὶ χωρὶς σεβασμόν, τὴν ἰδικήν του προσωπικότητα. Χάριν τῶν δημιουργικῶν αὐτῶν λογοτεχνῶν ὑπάρχοντες ἡμεῖς οἱ φιλόλογοι· δὲν ὑπάρχουν ἐκεῖνοι, διὰ νὰ ἐπιδεικνύωμεν ἡμεῖς τὴν πρωτοτυπίαν καὶ εὐφυολογίαν μας.

Τὸ ἔργον, εἰς τὸ ὅποιον καλοῦνται οἱ φίλοι καὶ μελετηταὶ τῆς ἐθνικῆς μας λογοτεχνίας, θὰ νομισθῇ ἴσως ἀπὸ πολλοὺς ὡς ἔργον ξηρόν, ἄχαρι, «δασκάλικον»· εἶναι ὅμως ταυτοχρόνως ἔργον δύσκολον καὶ προϋποθέτει πολὺ περισσοτέρους κόπους καὶ καρτερίαν, παρ' ὅ,τι ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται. Καὶ αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν μεγαλυτέραν ἐγγύησιν, ὅτι πρόκειται περὶ ἔργου σ ο β α ρ ο ὦ καὶ χ ρ η σ ί μ ο υ.

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ ΣΧΕΤΙΚΑ

Ἡ ποίησις ἐν Κύπρῳ ἐπὶ Φραγκοκρατίας 1924.

Th. Zielinski, Ἡμεῖς καὶ οἱ Ἀρχαῖοι.
Μετάφρασις καὶ Ἐπιλεγόμενα 1928.

Γραμματεία καὶ Γραμματολογία. Διεξοδικὰ ἄρθρα τῆς Μ. Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας 1929.

(Ἐτοιμάζεται δευτέρα ἔκδοσις εἰς αὐτοτελὲς βιβλίον, οὐσιωδῶς ἐπηυξημένη).

Γ. Ἀποστολάκη, Τὰ δημοτικὰ τραγούδια, Μέρος Α΄. (Διεξοδική βιβλιοκρισία) 1930.

Φιλολογία καὶ Ζωὴ 1931.

ΠΡΟΣ ΕΚΔΟΣΙΝ :

Max Weber, Ἡ ἐπιστήμη ὡς ἐπάγγελμα. Εἰσαγωγή καὶ μετάφρασις.

Ἀρχαῖος καὶ νεώτερος λυρισμός.

Τυπογραφεῖον ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ